

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

NIZOZEMSKÝ JAZYK A LITERATURA

Bakalářská práce

Kateřina Musílková

DE VERGELIJKING VAN MOTIEVEN IN DE ROMANS *KORT AMERIKAANS*
VAN JAN WOLKERS EN *DE LAFKAARDS* VAN JOSEF ŠKVORECKÝ
EN HUN HISTORISCHE ACHTERGROND

POROVNÁNÍ MOTIVŮ V ROMÁNECH *KORT AMERIKAANS* JANA WOLKERSE
A *ZBABĚLCI* JOSEFA ŠKVORECKÉHO A JEJICH HISTORICKÉ POZADÍ

THE COMPARISON OF MOTIFS IN THE NOVELS *KORT AMERIKAANS* BY JAN
WOLKERS AND *THE COWARDS* BY JOSEF ŠKVORECKÝ AND THEIR
HISTORICAL BACKGROUND

Praha 2016

Vedoucí práce: Mgr. Lucie Sedláčková, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé práce Mgr. Lucii Sedláčkové, Ph.D., za odborné vedení, podnětné připomínky a trpělivost a mému manželovi za podporu.

Dankbetuiging

Graag wil ik de begeleider van mijn werk Mgr. Lucie Sedláčková, Ph.D. bedanken voor haar vakkundige begeleiding, vruchtbare adviezen en geduld en mijn echtgenoot voor zijn steun.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ik verklaar dat ik mijn bachelorscriptie zelfstandig heb geschreven, dat ik alle gebruikte bronnen en literatuur heb vermeld en dat deze scriptie niet gebruikt werd tijdens een andere universitaire studie of om een andere of dezelfde titel te krijgen.

V Praze dne 24. dubna 2016 / Te Praag op 24 april 2016

Kateřina Musílková

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá analýzou a srovnáním motivů, které se objevují v románech *Kort Amerikaans* nizozemského spisovatele Jana Wolkerse a *Zbabělci* českého spisovatele Josefa Škvoreckého. Cílem práce je tyto motivy zasadit do společensko-historického kontextu a pokusit se o porovnání všedního života v Nizozemsku a v Čechách v průběhu druhé světové války.

Abstract

De bachelor scriptie is bezig met de analyse en de vergelijking van motieven, die in de romans *Kort Amerikaans* van de Nederlandse schrijver Jan Wolkers en *De Lafaards* van de Tsjechische schrijver Josef Škvorecký te voorschijn komen. Het doel van deze scriptie is deze motieven in de sociaalhistorische achtergrond zetten en proberen om een vergelijking maken van het dagelijkse leven in Nederland en in Tsjechië tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Abstract

The bachelor thesis analyses and compares the motifs that appear in the novels *Kort Amerikaans* by the Dutch writer Jan Wolkers and *The Cowards* by the Czech writer Josef Škvorecký. The aim of this thesis is to give those motifs a social-historical background and to try to compare everyday life in the Netherlands and in Bohemia during the Second World War.

Klíčová slova: Jan Wolkers, Josef Škvorecký, Kort Amerikaans, Zbabělci, druhá světová válka, motiv, všední život

Sleutelwoorden: Jan Wolkers, Josef Škvorecký, Kort Amerikaans, De Lafaards, Tweede Wereldoorlog, motief, dagelijkse leven

Keywords: Jan Wolkers, Josef Škvorecký, Kort Amerikaans, The Cowards, World War II, motif, everyday life

Inhoud

Inleiding	6
1. Methodologie	9
1.2 Methode	9
1.3 Literaire termen	9
1.3.1 Motief	9
1.3.2 Concrete motieven	10
1.3.3 Abstracte motieven	11
1.4 Romans	13
1.4.1 Kort Amerikaans.....	13
1.4.2 De Lafaards	14
1.5 Bepaling van de tijdsperiode.....	16
2. 1939 – 1945 in Nederland	17
2.1 Historische gebeurtenissen	17
2.2 Dagelijks leven	19
3. 1939 – 1945 in Tsjechië.....	22
3.1 Historische gebeurtenissen	22
3.2 Dagelijks leven	24
4. Motieven in de roman <i>Kort Amerikaans</i>	26
4.1 Motieven.....	26
4.1.1 Geloof	26
4.1.2 Kort Amerikaans model	26
4.1.3 Ouders.....	27
4.1.4 Paranoia	27
4.1.5 Seksueel leven	28
4.1.6 Tijd na de oorlog.....	28
4.1.7 Tors	29
4.2 Grondmotief.....	30
4.3 Leidmotief.....	31
4.4 Thema.....	32
5. Motieven in de roman <i>De Lafaards</i>.....	33
5.1 Motieven.....	33

5.1.1 Jazz	33
5.1.2 Liefde voor een droommeisje	33
5.1.3 Interesse voor andere meisjes	34
5.1.4 Bewondering van de Westerse cultuur	34
5.1.5 Zorgzame moeder	34
5.1.6 Geloof	35
5.1.7 Denken aan toekomst en nostalgie	35
5.2 Grondmotief	36
5.3 Leidmotief	37
5.4 Thema	38
6. Vergelijking van de motieven en zoeken naar samenhangen	39
6.1 Geloof	39
6.2 Ouders	40
6.3 Liefde / Erotiek	40
6.4 Toekomst	41
6.5 Symbool van het kunstwerk	42
6.6 Lafheid	42
7. Vergelijking van het dagelijkse leven	43
8. Synthese	45
Conclusie	48
Bibliografie	51

Inleiding

De holocaust en het verzet tegen de Duitse bezetting zijn in Nederland misschien twee meest besproken thema's die na de Tweede Wereldoorlog verwerkt worden, vooral in de literatuur. Over het lijden van Joden, over hun onderduiken en over het verzet zijn grote aantallen boeken geschreven. Daarentegen zijn er bijna geen belletteristische boeken te vinden die over het dagelijkse leven van gewone mensen tijdens de Tweede Wereldoorlog gaan. In het Tsjechisch bestaan misschien meer boeken over dit thema, maar steeds geen groot aantal.

Dit feit leidde me tot de beslissing om passende boeken uit beide literaire gebieden (zowel het Nederlandse als het Tsjechische) te zoeken en in mijn eindscriptie me te wijden aan motieven en historische omstandigheden die ermee verwant zijn. Het kostte wat tijd vanwege de bovengenoemde reden.

Ik had enkele criteria:

1. Het thema van het boek is noch het verzet noch de Jodenvervolging, hoewel het boek in de tijd van de Tweede Wereldoorlog gesitueerd is.
2. De hoofdpersonages van beide boeken zijn jonge mensen, ongeveer van mijn leeftijd (dus rond twintig jaar).
3. De handeling speelt zich niet in de hoofdstad af (omdat in hoofdsteden de situatie altijd een beetje anders is dan in de rest van het land) of als toch in de hoofdstad, dan in beide boeken. Ze zijn dus niet uit verschillende ruimtes.
4. Beide boeken werden ongeveer in dezelfde tijd geschreven.

Met deze criteria had ik bijna geen andere mogelijkheid dan die twee boeken die ik koos. *Kort Amerikaans* van Jan Wolkers en *De Lafaards* van Josef Škvorecký voldoen niet alleen aan deze criteria, maar hebben ook nog iets gemeen. In beide verhalen is de hoofdpersonage een jonge man die op een of andere manier artistiek georiënteerd is. Dat gaf me nog meer mogelijkheden in de vergelijking.

Het corpus van mijn scriptie zijn dus de twee bovengemelde romans – *De Lafaards* en de oorspronkelijke versie van *Kort Amerikaans*. Ik geef de voorkeur aan de eerste versie vooral omdat de tijd van het ontstaan en de uitgave (1962) dichtbij tot de uitgave van *De Lafaards* (1958) is.

In mijn scriptie beschrijf ik de historische situatie en het dagelijkse leven in die tijd zowel in Nederland als in Tsjechië. Verder zoek ik motieven die in deze twee romans verschijnen en vergelijk ik ze. Dan maak ik een vergelijking van het dagelijkse leven in de landen en ten slotte maak ik een verbinding tussen motieven en hun historische en sociale achtergrond.

Het doel van mijn scriptie is de analyse en de vergelijking van de motieven in beide boeken maken en deze motieven in de sociaal-historische context zetten. De vragen waarop ik vooral een antwoord zoek, zijn volgende:

1. In hoeverre was het leven van gewone – met name jonge – mensen in Nederland en in Tsjechië tijdens de Duitse bezetting vergelijkbaar?
2. Komen in de romans gelijksoortige motieven voor? Zo ja, welke?
3. Zijn de motieven met historische gebeurtenissen en de sociale achtergrond verbonden?

Wat ik in mijn scriptie niet omvat is het hele thema van het verzet, van de Jodenvervolging en de ontwikkeling in de Nederlandse koloniën tijdens de oorlog. Vooral van het laatste genoemde thema is er helemaal geen sprake.

De indeling van mijn scriptie is eenvoudig. Na de inleiding komt het eerste hoofdstuk, dat nodige definities en een beschrijving van mijn onderzoeksmethode bevat. Ik maak duidelijk wat het motief is en welke soorten motieven we onderscheiden. Kort worden ook beide romans voorgesteld. Verder bepaal ik de tijdsperiode die voor de behoefte van deze scriptie belangrijk is. Het tweede en het derde hoofdstuk beschrijven de situatie in Nederland en in Tsjechië wat de historische feiten betreft en proberen het dagelijkse leven in beide landen te schetsen. Het doel van de volgende twee hoofdstukken is de motieven in de romans zoeken en analyseren. In hoofdstuk zes maak ik een vergelijking van deze motieven en ben ik op zoek naar historische en sociale samenhangen, in hoofdstuk zeven wordt het dagelijkse leven in de bezette landen vergeleken. In het laatste hoofdstuk is een synthese van de voorafgaande hoofdstukken gemaakt en al de genoemde elementen worden onderling vergeleken. Resultaten van mijn onderzoek en antwoorden op de vragen hieronder formuleer ik in de conclusie, die het laatste deel van mijn scriptie is.

Het Tsjechische en het Nederlandse literaire gebied bestaan niet zo ver van elkaar en in beide landen werden veel studies en boeken geschreven over auteurs en boeken van die andere. Toch heb ik geen publicatie gevonden dat met deze thematiek – de vergelijking van het werk van Škvorecký en Wolkers – bezig was. Het schijnt dat nog niemand deze twee schrijvers vergeleek, laat staan zo'n klein gedeelte als de motieven van twee van hun boeken. In dit opzicht ben ik waarschijnlijk de eerste.

Wat de analyse van motieven betreft, is belangrijk een aspect van de interpretatie van motieven vooraf te benadrukken – namelijk de subjectiviteit van de interpretatie. Er zijn veel elementen van de literaire analyse, die onder strenge, of ten minste duidelijke, criteria vallen, zoals een bepaling van verteller of een beschrijving van personages. Bij de motieven is het op het theoretische niveau wel bepaald, maar in de praktijk niet zo simpel. Een goede samenvatting van deze problematiek vinden we in het boek *Literair mechaniek*:

“De inbreng van de lezer, met alle mogelijke factoren van sociale en psychologische aard, is natuurlijk van invloed op de verbanden die hij ziet en legt en de accenten die hij aanbrengt. Ook de mate van ervaring in het interpreteren van verhalende teksten speelt juist op dit punt een grote rol. [...] Voor het overige blijft het in sterke mate een kwestie van interpretatie. Modellen en begrippen kunnen helpen [...] maar de betekenis die uiteindelijk wordt geformuleerd is altijd een betekenisgeving, een interpretatie door een lezer.” (Dorleijn, Van Boven 2003: 280)

Daarom vind ik belangrijk om op deze plaats te waarschuwen voor de potentiële subjectiviteit van mijn keuze van de motieven die in mijn scriptie geanalyseerd worden.

Nog moet ik specificeren in welk geografisch gebied ik geïnteresseerd ben, als ik de historische gebeurtenissen of het dagelijkse leven in de landen beschrijf. In het geval van Nederland ben ik met het Europese deel van het grondgebied bezig. Bij Tsjecho-Slowakije is het wat moeilijker. Nog aan het begin van het jaar 1939 ging het om één staat (de Tweede Tsjecho-Slowaakse Republiek), in mei 1939 riep Slowakije de onafhankelijkheid uit en na de oorlog maakten de landen weer één staat (de Derde Tsjecho-Slowaakse Republiek). Om de situatie makkelijker te maken, ben ik in mijn scriptie min of meer met het huidige grondgebied van Tsjechië zonder het Sudetenland bezig. Voor de behoeften van mijn werk is geen preciezere bepaling nodig.

1. Methodologie

1.2 Methode

Het centrale begrip – het motief – en zijn soorten worden op basis van de publicatie *Literair mechaniek*, die op de traditionele structuralistische analyse gebaseerd is, aan het begin van de scriptie beschreven. Op grond van deze definities worden dan de motieven in beide romans gezocht en geanalyseerd. Ten opzichte van de bedoeling van het onderzoek (een vergelijking van meerdere aspecten) heeft de scriptie het comparatieve karakter.

1.3 Literaire termen

1.3.1 Motief

Het centrale begrip van de literaire deel van deze scriptie is het motief. *Literair mechaniek*, het klassieke hulpmiddel gebruikt bij de structuralistische analyse van verhalende teksten, zegt:

“We gebruiken de term motief om betekenis dragende eenheden in het verhaal aan te duiden, en het is dan meteen duidelijk dat ‘motieven’ geen zelfstandige categorie vormen, maar zich in alle genoemde verhaal- en vertelcategorieën, op alle niveaus kunnen manifesteren, zowel op het niveau van de taalsituatie – de manier waarop de verteller het verhaal organiseert en structureert – als op het niveau van de taaluitdrukking: de stijl, de beeldspraak.” (Dorleijn, Van Boven 2003: 271)

Dat wil zeggen dat alle mogelijke verhaalelementen, alle delen van het verhaal, wezenlijk het betekenis dragende element – het motief – kunnen zijn.

Van Boven en Dorleijn leggen verder uit, hoe we tijdens het lezen verbanden leggen. Het gebeurt op twee manieren – of we identificeren of we differentiëren. Dat betekent dat we bijvoorbeeld twee hoofdpersonages vergelijken onderling of we hun verschillen zien en daarvan iets afleiden. Door dit proces van identificatie en differentiatie komen volgens de auteurs allerlei verhaalelementen. Een belangrijk kenmerk van het motief is zijn herhaling in de tekst. Gedurende de tekstanalyse kan de lezer tot op zekere hoogte zelf beslissen wat een motief is en wat niet.

“Het begrip motief stamt uit het Russisch formalisme, net als de begrippen fabel en sujet waarmee het in verband staat in die zin dat motieven omschreven worden als de kleinste, niet verder ontleedbare gebeurtenissen waaruit fabel en sujet zijn opgebouwd,” zegt verder *Literair mechaniek* (Dorleijn, Van Boven 2003: 272).

Er zijn meer soorten motieven. Dorleijn en Van Boven onderscheiden het tekstinterne (of structurele) motief en het tekstexterne (of cultuur- en literair-historische) motief. De tekstinterne motieven worden al hierboven beschreven, die zijn de *“betekenisdragende elementen binnen de structuur van een tekst”* (ibidem: 272). De tekstexterne motieven verwijzen gewoonlijk naar een semantische eenheid bijvoorbeeld uit de klassieke mythologie, geschiedenis of Bijbel, dus naar iets wat in onze cultuur, literatuur of geschiedenis bestaat en wat in allerlei vormen in verschillende teksten steeds weer opduikt.

Verder onderscheiden we twee grote categorieën – de concrete en de abstracte motieven. De concrete motieven zijn verder verdeeld in verhaalmotieven (ofwel gebonden motieven) en in vrije motieven. De verhaalmotieven maken een deel van de fabel – van wat er echt gebeurd is, van de *“logisch-chronologische loop der gebeurtenissen”* (ibidem: 241) uit. Aan de andere kant, de vrije motieven behoren tot het sujet. Het sujet betekent de volgorde van de gebeurtenissen in het verhaal, dus de volgorde waarin de lezer het verhaal tijdens het lezen volgt. Die is natuurlijk niet altijd chronologisch. De vrije motieven zijn dus belangrijk voor de betekenisstructuur van het verhaal.

1.3.2 Concrete motieven

Verhaalmotieven *“zijn betekenselementen die de lezer onderscheidt in het verhaal, op het niveau van de vertelde gebeurtenissen”* (ibidem: 273). Volgens Van Boven en Dorleijn zijn de gebeurtenissen momenten *“wanneer een situatie verandert in een andere situatie, bewerkstelligd of ondergaan door een personage”* (ibidem: 273). Daarin kan de lezer een betekenis, een kern van de situatie, zien. Als het dan op een ander moment van het verhaal op een bepaalde manier terugkeert, noemen we dat het verhaalmotief. Het gaat om het principe van de isotopie – *“de lezer ziet een gemeenschappelijk semantisch kenmerk van verschillende, uiteenliggende verhaalsituaties en verbindt die aan elkaar”* (ibidem: 273).

Verhaalmotieven zijn de concrete motieven wat niet betekent dat er een concrete opsomming van motieven wordt geschreven maar dat ze concrete gebeurtenissen scheppen

die het verhaal maken. Ook hier moet de lezer de motieven zelf interpreteren en de betekenis vinden, ze zijn vaak niet zo duidelijk hoewel ze concreet zijn. Volgens *Literair mechaniek* noemen we ze gebonden motieven want ze constitueren de geschiedenis, de fabel. Verder worden ze vaak als dynamisch beschouwd want ze ontwikkelen het verhaal.

In tegenstelling tot de gebonden motieven (verhaalmotieven) staan vrije motieven. Die zijn statisch, omdat ze geen deel van de vertelde geschiedenis uitmaken en het verhaal niet ontwikkelen. Ze dienen om de betekenis van het verhaal als het geheel uit te drukken. Meestal gaat het om allerlei beschrijvingen bijv. van de ruimte of van een personageskarakter. Het vrije motief kan ook een voorwerp zijn, dat in het verhaal herhaaldelijk voorkomt. Dit voorwerp kan ook in verband met een van de personages staan en zijn karakteristiek versterken.

Tot de concrete motieven behoren nog leidmotieven. Als er bepaalde woorden of woordcombinaties opvallend en geregeld worden herhaald (daarom gaat het om een soort concreet motief), spreken we volgens Van Boven en Dorleijn over het leidmotief. Dat kan bijvoorbeeld een karakteristieke uitspraak of een kenmerk van een personage zijn.

1.3.3 Abstracte motieven

Tegenover de concrete motieven staan de zogenaamde abstracte motieven. In een verhaal leest de lezer over concrete gebeurtenissen, hij vindt de concrete motieven en leidt er de abstracte motieven af. De concrete gebeurtenissen willen vaak iets abstracts uitdrukken en *“in het interpretatieproces zal de lezer dan ook trachten te formuleren welke abstracte betekenis via de concrete verhaalwerkelijkheid naar zijn mening wordt uitgedrukt of uitgebeeld”* (Dorleijn, Van Boven 2003: 276 – 277). Volgens *Literair mechaniek* zijn de abstracte motieven dus abstracte noties die volgens de lezer allerlei verhaalmotieven met elkaar verbinden. Er wordt ook benadrukt dat ook de abstracte motieven zich in het verhaal expliciet kunnen bevinden, vaak bijvoorbeeld in de gedachtestroom van een personage.

Het belangrijkste abstracte motief wordt het hoofdmotief of het grondmotief genoemd. Het hoofdmotief is *“datgene waar het verhaal om draait, de betekenis die (naar onze mening, want het gaat als gezegd om betekenis-toekenning) door de tekst als geheel wordt*

uitgedrukt” (ibidem: 277 – 278). Het hoofdmotief omvat op de abstracte manier alle andere motieven van het verhaal en daarom wordt ook het thema genoemd. De term ‘thema’ draagt niettemin ruimere betekenis en meestal wordt als een combinatie van de verhaalelementen motieven, personages en ruimte nagekeken. Naar het hoofdmotief wordt vaak al in de titel (zowel van het hele boek als van de hoofdstukken) of in een motto van het boek verwezen. Zoals boven vermeld wordt, komt ook het hoofdmotief soms direct in de tekst voor.

1.4 Romans

1.4.1 *Kort Amerikaans*

De roman *Kort Amerikaans* speelt zich in de Nederlandse stad Leiden af en beschrijft het leven van Eric van Poelgeest, 19-jarige man, tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eric moet onderduiken omdat hij de dwangarbeid wil vermijden. Hij beslist in de Leidse kunstacademie onder te duiken, in het begin alleen maar tijdens de dag, later ook gedurende de nacht. Hij verlangt naar twee meisjes – zijn vriendinnetje Ans en een Joods meisje, Elly. Maar door beiden hij wordt geweigerd. Ook met de familie heeft hij het moeilijk – hij komt uit een orthodoxe protestantse familie en voelde zich waarschijnlijk nooit in zijn leven echt gelukkig, vooral vanwege zijn despotische vader. Hoe langer zijn onderduiking duurt, hoe minder hij in staat is om een normale relatie met andere mensen te houden. Na de dood van zijn broer Frans (hij sterft aan difterie) en van zijn wat rare vriend De Spin (hij pleegt zelfmoord) is zijn eenzaamheid steeds meer drukkend. Geweigerd door vrouwen, bevredigt hij zich middels een gipsen tors van een vrouw. Eenmaal wordt hij betrapt door Elly, die in de kunstacademie zich ook onderduikt. Elly breekt de tors en Eric, buiten zichzelf van woede, wurgt haar. De volgende dag wordt Nederland bevrijd en de oorlog eindigt. Eric wordt neergeschoten door mannen van de Binnenlandse Strijdkrachten¹ die in de academie leden van de Nationaal-Socialistische Beweging² (verder NSB) zoeken (zowel de beheerder van de academie als een van de studenten, De Spin, behoren tot NSB'ers).

Het verhaal speelt zich ongeveer vanaf de herfst 1944 (*“In oktober word ik negentien.”* Wolkers: hoofdstuk 1³) tot de bevrijding van Leiden in mei 1945 af (*“Van de huizen hingen vlaggen naar beneden. Door het gedreun van de klokken heen hoorde hij radio's schetteren en een fanfare tussen de huizen opklinken. Het is voorbij, dacht hij.”* Wolkers:

¹ De Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten was vanaf september 1944 een bundeling van verzetsgroepen, die officiële opgezet was door de Nederlandse regering in Londen en die met de bevrijding van Nederland en met de bevrediging van de naoorlogse situatie zou helpen. De leden van de NBS hadden blauwe overalls als uniformen. (Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Binnenlandse_Strijdkrachten, laatste actualisatie: 27-09-2015, of ook: Van der Horst 2005: 426) Door wie was Eric neergeschoten kan de lezer leren kennen: *“Op de binnenplaats stonden drie mannen in blauwe overalls.”* (Wolkers: hoofdstuk 21)

² De Nationaal-Socialistische Beweging was tussen jaren 1931 en 1945 een Nederlandse fascistische partij, opgericht door Anton Mussert, bewonderaar van Adolf Hitler. (Bron: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/achtergrond/achtergrond-nsb>, laatste actualisatie: 20-02-2016)

³ Passages uit *Kort Amerikaans* worden uit het e-boek dat geen paginanummers heeft geciteerd, daarom worden er maar de hoofdstuknummers vermeld.

hoofdstuk 21), dus ongeveer in de laatste acht maanden van de Tweede Wereldoorlog. Het hele verhaal speelt zich in Leiden af, vooral in de Teken- en Schilderacademie *Aemula Naturae*, die tot op de dag van vandaag aan de Pieterskerkgracht in Leiden staat. Net als in het boek was ook de echte bestuurder van de academie lid van de NSB.⁴

De roman *Kort Amerikaans* bevat meerdere autobiografische kenmerken. Net als de hoofdpersonage groeide ook de auteur Jan Wolkers in een orthodoxe calvinistische familie met een despotische vader op. Het motief van de strenge calvinistische opvoeding en geloof komt vaak voor in het hele oeuvre van Wolkers (Engelbrecht, Barnard, Smolka Fruhwirtová, Vitáčková, Brázdová Toufarová 2015: 422).

Volgens de webpagina *Wolkers' fragmenten* had de auteur zelfs een gelijk litteken: “*Toen de kleine Jan een half jaar oud was, kreeg hij bronchitis. Zijn ouders probeerden hem daarvan te genezen, door de tuit van een keteltje kokend water tussen de gordijnen van de wieg te steken, in de hoop dat de stoom het slijm los zou maken. Op een gegeven moment schoot het soldeerlood echter los uit de tuit van het keteltje. Jan hield er een lelijk litteken aan over bij zijn slaap, dat steeds weer te voorschijn komt als zijn haren worden geknipt.*”⁵. Dat wordt nog door Wolkers zelf in het interview met Coen Verbraak bevestigd⁶.

Nog een aantal andere elementen vinden we zowel in het verhaal als in het leven van Wolkers – hij volgde schilderlessen in de bovengenoemde kunstacademie, dook onder vanwege de dwangarbeid en zijn broer stierf ook aan difterie⁷.

1.4.2 De Lafaards

Het boek *De Lafaards* beschrijft de laatste acht dagen van de Tweede Wereldoorlog (van 4 tot 11 mei 1945) in een kleine Tsjechische stad Kostelec. De hoofdpersonage heet Danny Smiřický, 20-jarige man die interesse vooral voor jazzmuziek (hij speelt saxofoon in een jazzband die hij met vrienden heeft) en vrouwen heeft. In het verhaal volgt de lezer

⁴ Bron: <https://www.arsaemula.nl/vereniging/geschiedenis/> (21-02-2016)

⁵ Bron: <http://www.wolkers-fragmenten.nl/content.php?id=15> (21-02-2016)

⁶ Bron: <https://www.vn.nl/jan-wolkers-ik-denk-niet-dat-ik-in-mijn-leven-veel-gemorst-heb/> (04-02-2006)

⁷ Bron: <https://www.kb.nl/themas/nederlandse-literatuur-en-taal/schrijversalfabet/jan-wolkers-1925-2007> (20-02-2016)

hoe Danny het eind van de oorlog doorbrengt, hoe hij tot de revolutie wil toetreden en hoe hij dan teleurgesteld wordt door het huichelachtig gedrag van de oudere generatie. Door de herinneringen van Danny of gesprekken tussen zijn vrienden kan de lezer gedeeltelijk zien hoe het leven tijdens de oorlog eruit zag. Het schijnt dat voor de hoofdpersoonage het niet zo moeilijk was. Hij moest in een messerschmitt-vliegtuigfabriek voor Duitsers werken, maar anders lijkt het niet zo slecht, als hij over de oorlog denkt of spreekt. Danny is verliefd vooral op Irena, die hem weigert, maar in de werkelijkheid houdt hij van alle meisjes en vrouwen en hij verheugt zich nog op meisjes in Praag, waar hij na de oorlog wil gaan studeren. Hij is vriendelijk en heeft goede relaties zowel met zijn familie als met alle mensen rond hem heen.

Ook deze roman heeft een aantal autobiografische kenmerken. De stad Kostelec, de plaats van het verhaal, is eigenlijk een fictieve naam voor de geboorteplaats van de auteur – de Tsjechische stad Náchod⁸. Daar bracht Josef Škvorecký zijn jonge jaren door, werkte in het kader van de dwangarbeid in een fabriek net als Danny en interesseerde zich voor het Engels en jazzmuziek. Josef Škvorecký was onder andere ook vertaler en hij vertaalde van het Engels naar het Tsjechisch een boek van Raymond Chandler (*The Lady in the Lake*)⁹, wiens citaat als het motto in Wolkers' *Kort Amerikaans* werd gebruikt: “*There is no trap so deadly as the trap you set for yourself.*” Het gaat natuurlijk om een toevallige verbinding, die geen speciale betekenis heeft. Niettemin is het interessant om te beseffen op hoeveel niveaus de lezer een samenhang tussen deze twee romans kan vinden, hoewel de hoofdpersoonages en de verhaaldebeurtenissen zo verschillend zijn.

⁸ Stad in Oost-Bohemen vlakbij de Poolse grens, die in tegenstelling tot de meeste Tsjechische grenssteden niet geannexeerd werden bij Duitsland.

⁹ Bron: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=439> (laatste actualisatie 05-01-2013)

1.5 Bepaling van de tijdsperiode

Als het begin van de Tweede Wereldoorlog wordt in het algemeen 1 september 1939 beschouwd, maar het waren andere data die op het dagelijkse leven van gewone mensen de echte invloed hadden.

Op het grondgebied van de tegenwoordige Tsjechische Republiek begon de invasie van de Duitse troepen op de ochtend van 15 maart 1939 en de volgende dag werd het Protectoraat Bohemen en Moravië in plaats van de aanvankelijk Tweede Tsjecho-Slowaakse Republiek door Hitler uitgeroepen. Daarmee was de Duitse bezetting officieel begonnen (in werkelijkheid begon dat al eerder met de bezetting van het Sudetenland, wat verder in hoofdstuk 3 beschreven wordt). Naar het Koninkrijk der Nederlanden kwam de oorlog wat later. Na de capitulatie van Polen in de herfst 1939 heerste in de rest van Europa een relatieve rust. Maar het was een stilte voor de storm. Op 10 mei 1940 begon de Tweede Wereldoorlog ook voor Nederlanders door de Duitse inval. De Tweede Wereldoorlog werd officiële op 2 september 1945 door de capitulatie van Japan beëindigd, maar voor Europa was het eind al op 8 mei 1945.

Gezien de bovengenoemde feiten is voor deze scriptie de tijdsperiode tussen het begin van maart 1939 en het eind van mei 1945 belangrijk.

2. 1939 – 1945 in Nederland

2.1 Historische gebeurtenissen

Het verloop van de Tweede Wereldoorlog in Nederland wordt goed omschreven in de uitgebreide publicatie van Han van der Horst *Nederland. De Vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu*. Volgens Van der Horst kwam een eerste uiting van de toekomstige gebeurtenissen al in het jaar 1933, toen Hitler aan de macht kwam. Uit Duitsland begonnen menigten van vluchtelingen komen om een asiel in Nederland te zoeken. Nederlanders waren er niet blij mee omdat ze bang waren dat de nieuwelingen hun werkplaatsen zouden ontnemen waarvan in de tijd van de economische wereldcrisis helemaal niet genoeg was. Daarom waren imigratiemaatregelen steeds strenger geworden. In 1939 bouwde de regering in het kleine dorpje Westerbork in de provincie Drenthe een opvangkamp voor de ontvluchte Duitse Joden (Van der Horst 2005: 392-393).

In de regering waren veel discussies over een oplossing van de moeilijke economische situatie en over de steeds grotere dreiging van de kant van Hitler aan de gang. In de staatsbegroting mankeerde geld om het leger beter in te richten. Toen de Duitse troepen Polen binnenvielen en de oorlog werkelijk begon, nam Nederland dezelfde positie in net als tijdens de Eerste Wereldoorlog – neutrale.

Aanvankelijk leek het dat Nederland bespaard zou blijven. Na de capitulatie van Polen werd er bijna niet gevochten en veel mensen verwachtten een spoedig eind van het conflict (Van der Horst 2005: 397). Dat veranderde in de lente wanneer tegelijkertijd Denemarken en Noorwegen werden aangevallen en in mei kwam ook Nederland aan de beurt. Op 9 mei 1940 was de toestand van de hoogste strijdvaardigheid uitgeroepen en meteen de volgende dag, op 10 mei, was Nederland door het Duitse leger aangevallen.

De Nederlandse troepen capituleerden niet en hoewel ze slechts oude wapens hadden, vochten ze braaf. Ook de geallieerden van Nederland kwamen hun belofte na en nog op 10 mei kwamen de Franse troepen om te helpen. Twee dagen later verlieten koningin Juliana, prins Bernhard en hun twee dochters Beatrix en Irene hun vaderland en voerden weg naar het asiel in Groot-Brittannië, nagevolgd door het hele kabinet. Op 14 mei brandde het hele Rotterdam ten gevolge van het Duitse bombardement af. Daarna, na de tien dagen durende tegenstand, capituleerde Nederland.

De bezetting begon in wezen rustig. Allen beijverden zich om het leven weer in de normale stand te brengen. De Duitse troepen gingen in de richting van Frankrijk door Nederland door, kranten werden weer uitgegeven, mensen gingen naar hun werk. De vlucht van de koninklijke familie werd bijna als een verraad genomen (Van der Horst 2005: 401).

Aan de macht kwam de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) die werd in 1933 door Anton Mussert, een grote bewonderaar van Adolf Hitler (Van der Horst 2005: 383), opgericht en die werd nu heel populair. Wonderlijk genoeg hield het Duitse beheer een afstand van deze Nederlandse nationaalsocialistische enthousiasten (Van der Horst 2005: 401). Snel werd in een functie van de rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart benoemd en het grote Nederlandse bureaucratieapparaat begon voor Duitsers werken. In het hele Europa leek het op de snelle overwinning van Hitler en Nederland bereidde zich bijna rustig voor het leven als een deel van het Duitse rijk voor. Het leven van de gemiddelde bewoners, die niet van Joodse afkomst waren, ging wezenlijk gewoon door.

Bevelen om naar het werk in het Derde Rijk te vertrekken waren niettemin iets wat ook andere mensen betrof. Iedereen probeerde om dit werk te vermijden, omdat het om een echt hard gezwoeg ging en bovendien waren er de luchtaanvallen van de geallieerden steeds vaker en gevaarlijker. Een deel van op deze manier opgeroepen mensen, vooral jonge mannen, een poging nam om onder te duiken.

Vanaf het jaar 1941 waren er steeds minder voedingsmiddelen beschikbaar, wat tijdens het jaar 1942 nog verslechterde. Ook de hoeveelheid van elektriciteit en gas per persona was strikt beperkt.

In september 1944, na de invasie in Normandië, heerste in Nederland een overtuiging, dat de bevrijding dichtbij was. Leden van de NSB probeerden te ontvluchten, er werden overal de Nederlandse vlaggen uitgehangen, er werd gejuicht (Van der Horst 2005: 422). Tot het begin van de winter werd echter een deel van Zuid-Nederland bevrijd en het gebied ten noorden van de grote rivieren (d.w.z. de denkbeeldige grens door de rivieren Maas en Rijn gemaakt) zat steeds onder de Duitse overheersing, hoewel daar Duitsers hun autoriteit snel verloren. Iedereen was plotseling een patriot en de belangstelling om lid van het verzet te worden steeg.

De Nederlandse regering in Londen daagde tot de staking van de spoorwegen uit en Nederlanders deden dat volstrekt. In een antwoord op het staken riep Seyss-Inquart een blokkade van de levensmiddeleninvoer uit en volgens Van der Horst (2005: 424) werd hij daardoor de medeplichtige van de navolgende hongersnood. Zonder de verbinding met de Limburgse mijnen (die nu in het bevrijde deel van het land waren) geraakte Nederland in gebrek van energie, wier levering overigens al vroeger veel beperkt was. Het openbare vervoer werd gestopt, lichten straalden niet meer. Alle mannen tussen 16 en 40 jaar moesten zich voor het werk voor de bezetters opgeven, anders dreigden er zware straffen voor. De hongersnood was enorm en er was geen brandstof, wat het plunderen van steden veroorzaakte – mensen zochten alles wat van hout was, houten delen van huizen, meubels uit de door Joodse verlaten huizen en bomen in parken (Van der Horst 2005: 424).

De winter die toen kwam werd later de hongerwinter genoemd en had meer dan twintig duizend slachtoffers¹⁰. De geallieerden gingen met de bevrijding door, maar het centrale gebied van Nederland bleef onder de Duitse bezetting. Duitsers vernielden ondertussen alles wat nog voor iets konden dienen – havens, machines,... enz. Pas op 29 april gaf Seyss-Inquart zijn toestemming om de voedselhulp in te leveren (Van der Horst 2005: 425).

Na de zelfmoord van Hitler op 30 april 1945 begonnen capitulatieonderhandelingen tussen de bezetters en prins Bernhard. Het resultaat ervan was de onvoorwaardelijke capitulatie die op 5 mei in werking trad. Vanaf 5 mei werd er overal uitgebreid gevierd. Leden van de NSB en andere verraders werden gearresteerd en Seyss-Inquart vluchtte, niettemin niet ver – snel werd hij gevangen en in het jaar 1946 na de Processen van Neurenberg opgehangen (Van der Horst 2005: 426).

2.2 Dagelijks leven

Voor de niet-Joodse bevolking was het leven tijdens de oorlog makkelijker en veiliger dan voor de Joden, maar zeker niet ideaal. In het begin leek alles niet zo slecht en het leven scheen bijna hetzelfde als in de tijd voor de oorlog¹¹. Mensen gingen naar hun werk, er waren genoeg voedingsmiddelen, men kon naar een schouwburg gaan en het leek

¹⁰ Bron: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/koninkrijkdernederlanden/nederland/nederland-mei-1944-mei-1945/hongerwinter> (gemeld 26-02-2016)

¹¹ Bron: <http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/> (21-04-2016)

dat de oorlog binnenkort zou worden aflopen. Naarmate de oorlog doorging, werd de situatie echter steeds moeilijker. Het gebrek aan het voedsel steeg en steeds meer producten gingen op de bon binnen het bonnensysteem. Hand in hand ging er natuurlijk de zwarte handel mee.

Het werk werd naar de Duitse behoeften georiënteerd en geleidelijk werd de gehele industriële productie voor Duitsers bestemd. Voor zo'n grote productie als de wapenindustrie is, was natuurlijk een enorme hoeveelheid van metalen nodig. Veel kerkklokken of bijvoorbeeld muntgelden vielen eraan ten offer.

Met het stijgende aantal van de Duitse mannen die naar het front moesten vetrekken, steeg ook de behoefte aan de arbeidskrachten. Daardoor werden veel onder andere Nederlandse mannen als dwangarbeiders naar Duitsland gedwongen te vetrekken. In totaal gingen ongeveer 450 000 – 500 000 Nederlanders (Spoerer 2005: 59) naar Duitsland om daar te werken. Veel van de geroepene mannen kozen een onderduiking in plaats van de dwangarbeid, maar het gevaar van razzia's was groot.

Na de verzetsdaden werden ook onschuldige mensen (d.w.z. zonder een verband met het verzet) geëxecuteerd, als een waarschuwing voor anderen. Vooral de laatste twee jaren van de oorlog kwamen deze represailles steeds vaker voor. Dat stimuleerde de negatieve houding tot het verzet en twijfels erover – veel mensen dachten dat de verzetsdaden zijn de gevolgen niet waard¹². Verder kon men een probleem met Duitsers hebben als hij de verplichte verduistering 's avonds niet maakte of als hij na de avondklok buiten zijn huis zonder een speciale vergunning was. Dit nachtelijk uitgaansverbod of ook de spertijd werd niet vast gelegd, maar het gaat ongeveer om de tijd tussen de middernacht en vier uur 's morgens¹³.

Media en cultuur zitten ook onder het toezicht van de bezetters, die niet alleen op nieuwsberichten pasten maar ook op bijvoorbeeld een soort muziek die werd gedraaid. Daardoor was bijvoorbeeld de jazz muziek als een symbool van de Amerikaanse cultuur verboden. In straten hingen allerlei propaganda-affiches en in bioscopen werden propaganda- en anti-Joodse films gedraaid. In 1941 werd de Kultuurkamer opgericht en iedereen die iets in het kunst- of cultuurgebied wilde doen, moest een lid ervan

¹² Bron: <http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/vrijheidsinperkingen/represailles/> (21-04-2016)

¹³ Bron: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/achtergrond/achtergrond,verduistering> (21-04-2016)

te worden. Buiten de Kultuurkamer was verboden te creëren. Andersom als men een lid van de Kultuurkamer was, kreeg hij of ze een financiële ondersteuning. Niettemin had het wezenlijk geen succes en er waren bijna geen echte enthousiaste leden¹⁴.

Hoe groter de stad was, hoe strenger de maatregelen, controles (vooral van het persoonsbewijs die iedereen bij zich moest dragen) en razzia's waren. Ook was de onderduiking makkelijker op het platteland of in kleinere steden dan in een grote stad. De hongerwinter trof de steden veel strenger. Op het platteland was altijd ten minste iets om te eten en *“Stadsbewoners maken ‘hongertochten’ naar het platteland. Vooral vrouwen fietsen of lopen naar het oosten of noorden van het land om daar voedsel te kopen of te ruilen voor bijvoorbeeld textiel, zilveren bestek, gouden sierraden (zelfs trouwringen).”*¹⁵

¹⁴ Bron: <http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/cultuur-en-sport/kultuurkamer/> (22-04-2016)

¹⁵ Bron: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/koninkrijkdernederlanden/nederland/nederland-mei-1944-mei-1945/hongerwinter> (26-02-2016)

3. 1939 – 1945 in Tsjechië

3.1 Historische gebeurtenissen

Al voor de annexatie van Oostenrijk op 12 maart 1938 stimuleerde Hitler ruzies tussen Tsjecho-Slovaken en Duitsers, wat in de Conferentie van München culmineerde. Daar werd in de nacht van 29 september op 30 september 1938 het verdrag van München ondertekend door de vertegenwoordigers van Groot-Brittannië (N. Chamberlain), Frankrijk (É. Daladier), Duitsland (A. Hitler) en Italië (B. Mussolini). Daarmee was beslist dat Tsjecho-Slowakije met ingang van 10 oktober het Sudetenland – het grensgebied met meer dan 50% Duitse inwoners – moest overdragen om de vrede in Europa te bewaren. Met het verdrag van München eindigde één week durende mobilisatie van het leger, dat klaar was om de grenzen te beschermen. Geen van de geallieerden van Tsjecho-Slowakije had zin in een conflict met Hitler beginnen¹⁶.

Dit deel van Tsjecho-Slowakije was voor Hitler echter niet genoeg. Ongeveer een half jaar later, op 14 maart 1939 riep Slowakije de onafhankelijke fascistische staat uit. Een dag later vielen de Duitse troepen in Tsjechië binnen en op 16 maart 1939 werd er het Protectoraat Bohemen en Moravië door Hitler uitgeroepen (Demetz 2010: 37).

Tsjechen waren schromelijk ontevreden met de ontwikkeling van de situatie en lieten dat door allerlei demonstraties en protesten zien. De bezetters reageerden met represailles, mensen werden naar concentratiekampen geslept, universiteiten (behalve de Duitse) werden gesloten, enz. De president en de vertegenwoordigers van de staat werden marionetten van de rijksprotector. Duitsers namen alle macht in de staat over.

Het jaar 1940 bracht de capitulatie van Frankrijk, het steeds lopende proces van germanisatie van de maatschappij en geen hoop voor Tsjechen. Andersom het volgende jaar was wat meer optimistisch – Duitsland moest het plan om de invasie naar Engeland te maken opgeven en in Rusland ging het ermee ook niet goed. Dat betekende een aanmoediging onder andere voor het Tsjechische verzet en ook voor de hele maatschappij. Maar dan kwam Reinhard Heydrich als de rijksprotector aan de macht

¹⁶ Bron: https://cs.wikipedia.org/wiki/Mnichovská_dohoda (laatste actualisatie 20-04-2016)

en de hoop verdween. Hij riep het standrecht uit¹⁷ en maakte de repressies nog intensiever. Het verzet hield bijna op, ten minste tot 27 mei 1942 wanneer Tsjecho-Slowaakse parachutisten in het kader van de Tsjechisch-Britse actie operatie Antropoïde de aanslag op Heydrich pleegden. Die bezweek later. Het niveau van de naziterreur steeg nog. Als een antwoord op de aanslag werden twee dorpen – Lidice en Ležáky – compleet vernietigd, mannen werden neergeschoten, vrouwen en kinderen werden naar concentratiekampen gedeporteerd (Demetz 2010: 257).

Na de wraakacties in 1942 bracht het volgende jaar toch een beetje hoop. Het Duitse leger verloor de slag om Stalingrad, dan ook het gevecht bij Kursk en het Tsjechische verzet begon zich weer te activeren, vaak in de vorm van guerrillagroepen die dikwijls door de Russische communisten ondersteund werden. Na de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 werd er de totale mobilisatie uitgeroepen wat betekende nog legere rantsoenen, het verbod van alle activiteiten die niet met de oorlog verbonden waren en strikte beperkingen in het cultuur- en sportgebied. Met het begin van het jaar 1945 was al duidelijk dat Duitsland de oorlog zou verliezen, niettemin was Hitler niet van plan om op te geven en hij wilde tot het laatste moment vechten. Executies van onschuldigen werden een soort dagelijkse zaken en Duitsers begonnen alle nuttige dingen te evacueren of vernietigen¹⁸. Geen Duitse soldaat wilde in de Russische gevangenschap geraken en ze probeerden met alle mogelijke middelen naar het gebied dat door de Amerikaanse troepen gecontroleerd was te vluchten. Wie in de weg wilde staan, was onmiddellijk vermoord.

Aan het begin van mei 1945 brak de opstand uit, die meestal de Praagse Opstand wordt genoemd, maar die in de hele staat vond plaats. De opstand begon op 1 mei in de Tsjechische stad Přerov waar een bericht over de capitulatie van Duitsland zich verspreidde. Dit bericht was foutief maar het zette gebeurtenissen al in beweging¹⁹. Op 5 mei brak de opstand ook in de hoofdstad uit. Duitsers reageerde op de opstand hard en ze wilden zich in elk geval niet overgeven.

De Praagse opstand eindigde op 8 mei, wanneer er een overeenkomst werd gesloten tussen de Duitse militaire gouverneur en de Tsjechische opstandelingen die de vrije doorgang van de Duitse troepen door Praag mogelijk maakte in ruil voor het eind van vechten

¹⁷ Bron: <http://www.fronta.cz/dotaz/prvni-stanne-pravo-v-protektoratu> (laatste actualisatie 03-04-2011)

¹⁸ Bron: https://cs.wikipedia.org/wiki/Protektorát_Čechy_a_Morava (laatste actualisatie 21-04-2016)

¹⁹ Bron: http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_11102.html (laatste actualisatie 19-04-2005)

(Demetz 2010: 352). Op andere plaatsen ging echter de oorlog door, zelfs na de officiële capitulatie van Duitsland, en het laatste schot viel pas gedurende de nacht van 11 op 12 mei bij het stadje Milín, dat tegelijkertijd het laatste schot van de hele oorlog in Europa was²⁰.

3.2 Dagelijks leven

Het dagelijkse leven tijdens de bezetting was in Tsjechië laten we zeggen dragelijk. Zeker was er de situatie moeilijk, gevaarlijk en onheilspellend, maar in het grootse gevaar waren Joden en Zigeuners. ‘Gewone’ Tsjechen werden door Duitsers min of meer met rust gelaten. Voorlopig. Duitsers hadden immers ook de zogenaamde finale oplossing tot de Tsjechische vraag voorbereid en met de overwinning van het Derde rijk zou het eind van het Tsjechische volk komen. Duitsers waren van plan om Tsjechen te verduitsen, ten minste dat deel van het Tsjechische volk dat ze tot de verduitsing geschikt vonden. Na de deportaties van Joden zou de deportatie van de ‘ongeschikte’ Tsjechen naar het oosten komen. Maar voor nu waren de Tsjechische inwoners in de relatieve veiligheid (Michlová 2012: 14).

Toch werden ze als burgers van de tweede categorie beschouwd – bijv. kregen ze lagere voedselrantsoenen dan Duitsers – en in de tijd van het standrecht werden ze in grote hoeveelheden geëxecuteerd. Daarvoor was geen proces nodig, een verdenking of een fictieve verdenking was voldoende. Een executie moest bovendien door de overgebleven worden gelden. De bekendste gevallen van massacres zijn de dorpen Lidice en Ležáky die tijdens het standrecht door Duitsers volledig werden vernietigd en hun bewoners werden vermoord. Maar die waren niet het enige geval. Verder werden toevallige mensen naar de concentratiekampen gedeporteerd als gijzelaars voor het geval van een sabotage of een terroristische actie (Michlová 2012: 19).

Het culturele leven zat onder het harde toezicht van de bezetters. Het was streng gecensureerd, geleidelijk steeds meer beperkt en tenslotte helemaal onderdrukt in het jaar 1944, wanneer alles zonder een direct profijt voor het Rijk werd in de naam van de totale oorlog verboden. Boeken van niet alleen maar Joodse, maar ook Engelse, Amerikaanse, Poolse, Franse en Russische auteurs konden niet worden uitgeven, verkopen of lenen. Een beetje vrijer was muziek als een abstracter soort van kunst, maar ook aan dit gebied

²⁰ Bron: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1524306-evropa-uz-slavila-mir-u-slivice-znely-posledni-vystrely-valky> (laatste actualisatie 11-05-2015)

bestonden veel beperkingen. De jazzmuziek werd als het symbool van de verrotte Amerikaanse cultuur verboden zowel als bijvoorbeeld werken van de Russische componisten (Michlová 2012: 42).

De arbeid in het Rijk was eerst maar voor vrijwilligers, later veranderde dat in de dwangarbeid. In totaal werkten in Duitsland ongeveer tussen 340 000 en 370 000 Tsjechen (Spoerer 2005: 42). Ook in het vaderland moesten mensen voor het Rijk werken. De totale arbeidsinzet werd aan het begin van 1943 aangekondigd wat betekende dat de hele economie voor de oorlogsbehoeften ondergeschikt moest worden. De dwangarbeid werd door Tsjechen als een ideale gelegenheid tot een sabotage beschouwd. Ze werkten opzettelijk langzaam of produceerden prullen (Michlová 2012: 25). Veel mensen probeerden om dit werk te vermijden, hoewel ervoor zware straffen dreigden.

Al aan het begin van de oorlog waren mensen voor het gebrek bang en probeerden om zich van proviand te voorzien, waardoor het echte gebrek aan voedselmiddelen kwam. Daarom werd het systeem van voedselbonnen in oktober 1939 ingevoerd. Duitsers hadden recht op meer voedselbonnen en bovendien van de betere kwaliteit dan Tsjechen (Michlová 2012: 81). In verband met dit systeem groeide vanzelfsprekend de zwarte markt.

's Avonds gold in de steden de avondklok (uitgaansverbod) en alle ramen moesten gedekt worden. Politieke gesprekken waren verboden, met name tijdens het standrecht. (Michlová 2012: 71). Een beetje meer ontspannende sfeer was op het platteland. De nazistische bezetters hadden daar ook een overzicht dankzij hun informanten, maar de ruimte voor schuilplaatsen voor voedsel en mensen was er toch wat groter. Maar het leven van boeren was ook niet zo idyllisch want ze moesten afgiften van geteelde voedselgewassen afdragen, waarbij de eisen vaak hoger waren dan wat de boeren konden opkweken. Ze moesten dan vaak de voedselgewassen nog bijkopen. Tegelijkertijd kregen landbouwers geen voedselbonnen op de voedselmiddelen die ze zelf teelden (Michlová 2012: 87).

In de vergelijking met andere landen in de oorlogtoestand was het Protectoraat ten minste in de relatieve veiligheid wat luchtaanvallen en bombardementen betrof.

4. Motieven in de roman *Kort Amerikaans*

4.1 Motieven

4.1.1 Geloof

Een van de meest voorkomende motieven is het christelijke geloof. De hoofdpersoon groeide in een strenge calvinistische familie en in de angst voor de allemachtige God op. Nu, als hij ouder is, leeft hij anders dan zijn gezin, hij gaat niet naar de kerk, hij bidt nooit, maar dit begeleidt toch zijn hele leven. Dat geldt zowel voor de psychische als voor de fysische kant. Met het strenge calvinistische geloof is immers bijvoorbeeld het vaccinatieverbod verbonden en Frans, de broer van Eric, sterft daardoor aan difterie. Wat de psychische kant betreft, is Eric door de kille houding van ouders (vooral van vader) eenzaam en emotioneel gedeprimeerd.

Vaak komen er zelfs letterlijke citaten uit Bijbel voor, zoals: “*Gelijk een hert schreeuwt naar de waterstromen, also schreeuwt mijn ziel tot u, o God.*”²¹ (Wolkers: hoofdstuk 18). Verder duiken er ook vergelijkingen op de grond van Bijbelse verhalen op: “*Dansen als Salome.*” (Wolkers: hoofdstuk 2) en verwijzingen ernaar als: “*De zweetdoek van Veronica.*” (Wolkers: hoofdstuk 9).

Het motief van het calvinistische geloof is voor het verhaal belangrijk en heeft directe invloed op de gebeurtenissen. Het bijdraagt tot om de betekenis van het verhaal als geheel uit te drukken. Volgens criteria van *Literair mechaniek* gaat het dus om het vrije motief dat tot de concrete motieven behoort. Gedeeltelijk gaat het om het tekstinterne (structurele) motief, omdat het een betekenisdragende element is, maar gedeeltelijk ook om het tekstexterne motief want er duiken de letterlijke citaties uit Bijbel en de verwijzingen ernaar op.

4.1.2 Kort Amerikaans model

Hoewel het alleen maar om een kapsel gaat, komt het in de roman werkelijk vaak voor en zelfs gaf de naam aan het boek. Dat toont op het belang van dit concrete vrije motief.

²¹ Bijbel - Psalm 42:2

Eric draagt zijn haar lang om zijn litteken te verbergen. Ook drukt hij ermee een soort verzet tegen zijn despotische vader uit, omdat hij hem de hele kindertijd dwong om zo kort mogelijk haar te dragen (in het zogenaamde Kort Amerikaans kapselmodel), als Eric Elly verhaalt:

“Je bent een onhandelbaar kind, zei mijn vader. Dwars en ongezeglijk. Gekrulde haren, gekrulde zinnen. En hij knipte me tot op het bot kaal.” (Wolkers: hoofdstuk 20)

Dit kapsel is voor Eric een verenigend symbool van zijn ongelukkige kindertijd.

4.1.3 Ouders

Het gaat eigenlijk om twee concrete verhaalmotieven die in de tegenstelling tot elkaar staan. Aan de ene kant is er Erics vader - een despotische man die over de hele familie met de vaste hand regeert. Zijn geloof in God is absoluut en hij heeft geen verontschuldiging voor fouten zowel van anderen als van zichzelf.

Aan de andere kant staat moeder van Eric, die in de schaduw van haar echtgenoot leeft. Ze is zorgzaam en lief, maar ze durft geen enkel woord tegen haar man te zeggen en is hem volledig ondergeschikt. Daarom gedraagt ze zich vaak ook koud en streng tegen de kinderen. Tijdens de Erics onderduiking probeert ze hem zo veel mogelijk te helpen en is voor hem zeker de liefste persoon in het gezin.

De koude relatie tussen Eric en zijn ouders al vanaf zijn kindertijd is een van de oorzaken van zijn eenzaamheid dus we kunnen zeggen dat op grond van deze twee concrete gebonden motieven ontstaat er een abstract motief van Erics levenslange eenzaamheid en emotionele verwaarlozing.

4.1.4 Paranoia

Eric heeft vaak een gevoel dat hij door iemand is bekeken, dat hij wordt achtervolgd. Erbij spelen twee factoren een belangrijke rol.

Ten eerste is het de onderduiking en de vermijding van de dwangarbeid, wat hem een gerechtvaardigde reden geeft om zich op straat niet veilig te voelen. De personificatie van zijn angst tijdens de onderduiking is een oude man die Eric paar keer in het materiaaldepot van het Groene Kruis naast de schilderacademie heeft gezien.

De tweede die hem altijd ziet, is God. De strenge calvinistische opvoeding liet gevolgen op Eric en hij voelt zich steeds onder het toezicht.

Terwijl in het eerste geval kan de oorlog worden beschuldigen, in het tweede zou het hetzelfde zijn ook in de tijd van vrede. Eric gelooft niet in God, maar hij heeft toch de angst voor hem. Het gaat om het vrije motief, dat het karakter en de situatie van Eric beschrijft.

4.1.5 Seksueel leven

Het seksuele leven van de hoofdpersonage is een belangrijk verhaalmotief terugkerend in de hele roman. In zijn eenzaamheid heeft Eric weinig kansen om een normale relatie met een meisje te hebben. Waarschijnlijk is hij zelfs niet in staat om zo een relatie te houden omdat hij zich verrot en door zijn litteken gestigmatiseerd voelt. In het kader van de strenge calvinistische opvoeding is de seksualiteit een taboe wat maakt ervan een soort verzet tegen alles wat Eric haat. Zijn onvoldoende sociale leven veroorzaakt dan zijn verdraaide seksuele leven dat met een intieme relatie tot een vrouwelijke gipsen tors culmineert. Het voorwerp van zijn verlangen wordt deze tors, die aan zijn langdurende voorkeur van dingen voor mensen beantwoordt. De tors biedt natuurlijk geen weerstand, in tegenstelling met levende vrouwen, door wie zich Eric het hele leven afgewezen voelt.

Interessant is, dat Eric zich van zijn staat bewust is, maar het bevindt zich al in een fase wanneer hij niets ertegen kan:

“Langs haar benen keek hij omhoog haar rok in. Het is daar roze en warm, dacht hij. Ik heb er erg naar verlangd, maar nu niet meer. Het heeft te lang geduurd. Ik ben zo lang alleen geweest. Ze kakelt zo. Ik kan er misschien niet meer aan wennen om met een levende vrouw om te gaan.” (Wolkers: hoofdstuk 19)

4.1.6 Tijd na de oorlog

Hoewel de lopende oorlog zelf (behalve de onderduiking) speelt in het verhaal niet zo grote rol, vinden we in de roman een abstract motief dat we kunnen met de zin ‘als de oorlog voorbij is’ karakteriseren. Eric en vooral het Joodse meisje Elly denken vaak aan de tijd na de oorlog, ze dromen erover, ze verheugen zich op een mogelijkheid om een veilige wandeling door de stad te maken. Elly verheugt zich op bezoeken van een bioscoop en dans. Eric wil een beroemde kunstenaar worden.

De tijd na de oorlog is een soort droom, iets toverachtigs in de verte. Niettemin hoe het verhaal door gaat, is de visie van de komende vrede voor Eric steeds minder belangrijk. Het lijkt dat zijn persoonlijke tragedie geen eind zal hebben na het eind van de oorlog en de bevrijding brengt hem geen hoop.

4.1.7 Tors

Zowel de concrete als de abstracte rol speelt de tors die Eric in de schilderacademie heeft gevonden. In de eerste instantie is het gewone onderwerp, dat gewoonlijk om te vinden is op waarschijnlijk alle plaatsen, waar men schildert. In het verloop van de tijd verandert zich de betekenis van die tors. Eric, die door zijn vriendin Ans en in het begin ook door Elly geweigerd wordt, stelt zich tevreden met de tors. De relatie tot de tors heeft zijn afkomst in het feit dat Eric is niet in staat om een normale relatie te hebben. Het was zo al vanaf zijn kindertijd wanneer hij ook meer dingen verzamelde dan nieuwe vrienden ontmoette. Die onderwerpen hadden voor hem in principe een magische kracht:

“Mijn zolderkamer stond vol met dingen om het gevaar te bezweren. Schedels, platgereden padden, verdroogde vogels, de huid van een konijn die ik in de duinen gevonden had. [...] Ze (ouders) kwamen nooit op mijn kamer. Ze lieten me maar aanknoeien. Ze interesseerden zich niet voor mijn eigenaardigheid, zoals ze het noemden. Ze begrepen niet waarom ik die dingen om me heen verzamelde. Waarom ik geen vriendjes had en alleen met dieren omging.” (Wolkers: hoofdstuk 20)

Toen Elly – oorspronkelijk het onderwerp van zijn verlangen – de tors breekt, wordt Eric waanzinnig. Na de dood van het grote aantal van mensen rond hem heen, ‘sterft’ de tors - zijn enige echte vriend, die op zijn litteken niet kijkt, die hem niet veroordeelt, die hem niet weigert.

Het gaat om het concrete verhaalmotief, dat het verhaal ontwikkelt en dat met het grondmotief van het boek in verband staat.

4.2 Grondmotief

Het grondmotief of ook het hoofdmotief, het belangrijkste abstracte motief van *Kort Amerikaans* is de dood. De dood is in het verhaal alomtegenwoordig – gedeeltelijk in het algemeen als het gevolg van de voortdurende oorlog, gedeeltelijk gaat het om een persoonlijke tragedie van Eric. Er is klaarblijkelijk geen kans om te ontsnappen, het eind is onvermijdelijk. Paradoxaal in het moment van bevrijding van het hele land, als vrede, rust en veiligheid komen, Eric waarschijnlijk sterft. In de tekst wordt het een beetje onduidelijk beschreven:

“Snel liep hij naar voren en stootte het geweer door het glas. Door de verbrijzelde ruit keek hij de man, die in elkaar dook en schoot, lachend aan.” (Wolkers: hoofdstuk 21)

Er staat dus niet letterlijk dat hij doodgaat, maar uit de context gaat dat hij niet slechts gewond is, maar dat het eind van zijn ellende kwam. Voor Eric is het een persoonlijke soort bevrijding – de bevrijding uit zijn vloek, uit zijn oneindige eenzaamheid.

4.3 Leidmotief

Het leidmotief is het litteken dat Eric aan de linkerslaap heeft. Het litteken komt in het verhaal steeds weer voor en het is een symbool uitbeeldende de hele tragedie van Erics leven. Het vertegenwoordigt zijn slechte relatie met vader, zijn afscheid van andere kinderen in de kinderjaren, later vaak afwijzingen van de kant van meisjes en vrouwen – kortom zijn hele levenseenzaamheid.

Erics litteken kan ook als het kaïnsteken nagekeken worden. Volgens Bijbel moest Kaïn, de zoon van de eerste mensen Adam en Eva, het teken aan zijn voorhoofd dragen, want hij vermoordde zijn broer Abel. Deze Goddelijke straf veroorzaakte zijn absolute eenzaamheid en voor de rest van zijn leven bleef hij alleen, uit de maatschappij uitgesloten, verlaten, in de oneindige angst. Zijn werk was voor niets en zijn velden brachten geen oogst. Zijn leven was vol van onrust en onzekerheid²².

Toen Eric nog het kind was, werd zijn haar regelmatig kort geknipt zodat zijn litteken altijd goed zichtbaar was. Even zo was het teken van Kaïn altijd zichtbaar opdat iemand wist dat hij kon niet gedood worden en opdat hij in zijn eenzaamheid moest lijden.

Aan het eind werden ze allebei door hetzelfde noodlot getroffen – ze werden vermoord toen hun tekens onzichtbaar werden. In het geval van Kaïn ging het volgens zeggen (het staat niet in Bijbel) om een oude man, die slecht zag²³, bij Eric waren dat waarschijnlijk zijn haar die tijdens de onderduiking in de schilderacademie groeide en die het litteken aan de linkerslaap bedekte.

²² Bijbel – Genesis 4:8-15

²³ Bron: <http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/mensen/27135-bijbelse-geschiedenis-2-kain-en-abel-en-afstammelingen-adam.html> (27-02-2016)

4.4 Thema

Het thema van het hele boek is eenzaamheid. De hoofdpersonage, zoals het bij de afzonderlijke motieven wordt gezegd, is tot het eenzame leven geoordeeld – door zijn familie, door meisjes en vrouwen, door de hele samenleving. Hij kan niet op God vertrouwen, omdat de strenge calvinistische opvoeding hem een innerlijke hekel aan God veroorzaakte, hij verloor een na de andere mensen rond hem heen. Hij denkt dat hij wel zonder vrienden of een vriendin kan leven, omdat hij zich toch beter met dingen dan met mensen voelt, maar wanneer hij zijn liefste voorwerp verliest, verliest hij ook de zin van het leven.

Ook andere personages – hoewel ze niet zo grote rol spelen en eenzaamheid voor hen niet zo verwoestend is – leven in een soort eenzaamheid en hun levens bevinden zich ver van ideaal. De vader van Eric staat zelf in het gevecht voor de verspreiding van het christelijke geloof met woorden en daden. De moeder van Eric leeft in de schaduw van de despotische echtgenoot en bovendien moet ze zich bij het verlies van geleidelijk twee van haar kinderen neerleggen. Kees met bijnaam de Spin leeft gelijk eenzaam als Eric, zelf met zijn levenskunstwerk en een foto van zijn dode hondje – zijn enige vriend. Ans, de vriendin van Eric, last van de angst voor haar moeder en de allemachtige God. Ze wil niet zondigen, maar tegelijkertijd wil ze Eric niet verliezen. Indien ze genoeg vrienden had, was ze niet zo veel afhankelijk aan Eric en liet hem niet doen wat ze niet wilde. Ook Elly is tijdens haar onderduiking zeker eenzaam, zonder familie en zonder de mogelijkheid om naar buiten te gaan, om een bioscoop te bezoeken of gaan dansen. Iedereen staat zelf in het persoonlijke gevecht tegen het lot, in het streven om de dood te vermijden.

5. Motieven in de roman *De Lafaards*

5.1 Motieven

5.1.1 Jazz

De hoofdpersoon van de roman, Danny Smiřický, speelt samen met zijn vrienden in een jazzband. Zijn instrument is de tenorsaxofoon en het is zijn grootste hobby. De jazzmuziek, het concrete vrije motief, is er niet alleen maar voor een amusement, maar in de tijd van de bezetting betekent het een soort vrijheid. Voor jonge mannen in de jazzband is het een belangrijke wijze van ontspanning. Dankzij jazz zijn hun levens iets meer dan slechts het werk in de Messerschmit vliegtuigfabriek binnen de dwangarbeid. Ze kunnen spelen op concerten en een indruk maken op meisjes. En Danny heeft niets meer nodig. Meisjes en jazz zijn alles voor hem.

De jazzmuziek drukt ook een generatieconflict uit. Terwijl Danny en zijn vrienden op de golf van de vrijmoedige vrijzinnige jazzmuziek varen, alles wat uit het Amerikaanse of Engelse gebied komt bewonderen en geen helden vingeren, vertegenwoordigt de generatie van hun vaders precies de tegenstelling. De oudere generatie is conservatief wat de muziek betreft, hypocriet wat de politiek betreft en opwekt een sterke kleinburgerlijke indruk. In dit opzicht is het motief van de jazzmuziek ook een soort tekstexterne motief, verwijzend naar culturele samenhangen van dit muziekgenre.

5.1.2 Liefde voor een droommeisje

Irena is het hoofde doel van alle inspanningen van Danny en hoewel ze een vriend heeft, vertegenwoordigt ze zijn droommeisje. Zijn gedachten over haar, zijn verlangen naar haar en zijn teleurstelling van afwijzing komen in het hele verhaal voor. Over meisjes en liefde voor hen denkt Danny net zo als over alles anders – lichtzinnig, vrijblijvend en met zijn typisch levenszucht en vreugde. Irena staat wat hoger boven de andere meisjes en vrouwen, dient toch in de gedachten van Danny slechts als een tijdelijke affaire. Hij droomt soms wel over de bruiloft met haar, maar de plannen zijn niet serieus. Waarschijnlijk is ze voor hem zo veel aantrekkelijk omdat hij met haar kan niet zijn.

De liefde voor Irena speelt in het verhaal een vrij grote rol, omdat Danny veel dingen op basis van deze relatie doet. Het gaat om het concrete verhaalmotief, want het dynamisch ontwikkelt het verhaal zelf.

5.1.3 Interesse voor andere meisjes

Hoewel Danny naar Irena verlangt, stopt het niet zijn aandacht op andere meisjes en vrouwen. Tenminste voor een kort momentje verlangt hij een beetje naar bijna elk meisje of vrouw die hij ontmoet. Hij is een echte bewonderaar van de vrouwelijke schoonheid en vaak voorstelt hij zich met de meisjes die hij kent of met een beroemde actrice. Hij let voorzichtig op de indruk die hij op zijn omgeving maakt en wat anderen over hem zullen denken. Andere meisjes dan Irena dienen in het verhaal meer als het vrij motief, omdat ze het verhaal direct niet ontwikkelen, maar ze bijdragen tot de karakteristiek van de natuur van Danny.

5.1.4 Bewondering van de Westerse cultuur

Danny en andere jonge mensen rond hem gebruiken vaak Engelse woorden, meestal gewoon in informele dialogen tussen elkaar. Ze bewonderen de Engels-Amerikaanse cultuur, vooral natuurlijk de jazz- en swingmuziek, maar ook films. Danny kan goed Engels spreken dus als Engelsen die uit de Duitse gevangenschap ontvlochten komen, wordt hij hun vertaler en gids. Hij vindt Engelsen veel meer sympathiek dan Russen, maar de Tsjechische historie zal anders beslissen. In dit moment maakt het hem niets uit, omdat hij in de politiek helemaal niet geïnteresseerd is. Dat behoort tot de oudere generatie en de vrienden van Danny verachten ermee.

Het gaat om het concrete vrije motief, omdat het direct tot de ontwikkeling van het verhaal niet bijdraagt, maar het helpt de algemene betekenis uit te drukken. Soms zijn daarmee tekstexterne verwijzingen naar elementen van de ‘Westerse’ cultuur verbonden.

5.1.5 Zorgzame moeder

Voor moeder van Danny is hij geen volwassene man die aan de revolutie deelneemt en die een wapen draagt. In haar ogen is hij steeds het kleine kind dat van veel zorg nodig heeft. Voor Danny is het een ideale situatie – terwijl zijn moeder thuis over alles zorgt en altijd warm eten klaarmaakt, heeft hij genoeg tijd om in de jazzband te spelen, met vrienden buiten rond te hangen en aan de mooie meisjes te denken.

Het motief van de zorgzame moeder keert zich terug als het concrete vrije motief.

5.1.6 Geloof

Danny is blijkbaar gewend om regelmatig te bidden, hij bidt bijna altijd voor de slaap en soms gaat hij zelfs naar de kerk. Waarschijnlijk vindt hij het geloof een gewoon deel van het leven van meeste mensen en hij bidt omdat het past, maar concreet heeft dat voor hem niet zo groot belang. In één scene wordt de kerk ook een beetje bekritiseerd – de priester verdrijft een Duitser die in de kerk probeerde onder te duiken en hij doet dat op een echte onkiese manier.

Dit motief hoort ook tot de concrete vrije motieven.

5.1.7 Denken aan toekomst en nostalgie

Het grote deel van het verhaal nemen gedachten van de hoofdpersonage, die over de toekomst nadenkt. Soms is het in verband met zijn liefde Irena en de toekomst is dan hun gemeen, soms is het precies andersom en Danny denkt aan een meisje, die hij tijdens de studie in Praag zal ontmoeten, aan alle andere meisjes en vrouwen in Praag en aan concerten in de Praagse jazzclubs.

Hij verheugt zich op de toekomst hoewel de concrete vorm van de toekomst hem eigenlijk onverschillig laat. Hij wil vooral zijn tenorsaxofon in een jazzband spelen en door het gezelschap van mooie vrouwen omringd zijn. Wat komt verder, is nu niet zo belangrijk. Het gaat om het abstracte motief.

5.2 Grondmotief

Het grondmotief van *De Lafaards* is het generatieconflict die op meerdere niveaus plaatsvindt, de contrast tussen de oudere generatie en de generatie van Danny en zijn vrienden.

Als de revolutie in de stad begint, verschijnt er een aantal mannen – in het kader van het stedelijke bestuur vooral de hooggeplaatste personen – die alles beginnen te regeren en zich in oude uniformen aan te stellen. In feite zijn ze vaak angstig en in het gevaar proberen te ontvluchten. Ze willen voor behoeften van de revolutie aan alle mannen militaire training geven, maar het gaat eigenlijk slechts om een overbodige en vermoeiende drill, die niets handigs brengt.

Een belangrijk en steeds weer voorkomend symbool van het pseudo-heroïsme van de burgers is afwisselend uithangen en strijken van vlaggen. In het moment wanneer het op de overwinning en de aankomst van de Russische troepen lijkt, is iedereen een patriot met de grote vlag uit het raam. In het ogenblik van de aankomst van Duitsers verdwijnen vlaggen snel en niemand is moedig genoeg om iets tegen de bezetters te doen. In feit is het andersom. Allemaal hebben haast om zich zo veilig mogelijk te verbergen en noch pogen ze niet om anderen te helpen, zelfs niet in gevallen van gewonden. Dan, als het gevaar voorbij gaat, voorwenden ze heldenmoed en patriotisme.

Het zichtbaarst zijn collaborateurs. Ze inspannen al hun krachten om hun reputatie te verbeteren. Meestal hopen ze dat hun verleden zal vergeten worden als ze gevangene Duitsers zo wreed mogelijk zullen martelen.

In de tegenstelling tot de ‘lafaards’ – die ook de naam aan het boek gaven – staan de generatie van Danny. Ze zijn geen helden, maar ook geen lafaards. Ze hangen geen patriotten uit, ze zijn niet enthousiast over de aanwezigheid van de Russische troepen en ze willen geen revolutie maken – en voor zover wel, dan slechts om de indruk op meisjes te maken. Het belangrijkste is dat ze niets fingeren.

De levenshouding van Danny en zijn vrienden en hun liefde voor de jazzmuziek, vrijheid en mooie meisjes contrasteren streng met de standpunten van de oudere generatie en de levensstijl van de kleinstedelingen.

5.3 Leidmotief

Het leidmotief van *De Lafaards* is de dromerij en de innerlijke gedachtestroom van de hoofdpersonage. Danny droomt over Irena en over de andere meisjes die hij kent of die hij in de toekomst zal ontmoeten. Hij denkt over de toekomst, hoe het met zijn studie en met de jazzband in Praag zal zijn en hoe het mooi zal zijn als hij 's avonds in de Praagse straten mooie meisjes in bloemrijke jurken zal ontmoeten. Veel gedachten schenkt hij aan de jazzmuziek, de schoonheid van het spelen, zijn tenorsaxofoon en de jazzband die hij met zijn vrienden heeft.

Vaak denkt hij aan de indruk, die hij op zijn omgeving maakt, omdat dat één van de dingen is waarover hij echt zorgt. Hij weegt al zijn daden en plannen af en nadenkt wat andere mensen, vooral vrouwen, erover zal denken.

Aan het eind van de oorlog denkt hij aan de revolutie, hoe het eruit zal zien en hoe hij op Irena de grote indruk zal maken met zijn heldhaftige daden. Hij overpeinst zijn eventuele heldendood en het navolgende verdriet van Irena, wat hem geweldig lijkt tenminste tot het moment wanneer hij in het echte gevaar is. In het algemeen zijn zijn gedachten niet zo serieus, hij laat ze in zijn hoofd stromen vergelijkbaar met het gemak waarmee hij de tenorsaxofoon speelt.

Enige serieuze vrezen heeft hij als hij aan dat wat eindigt denkt. Met het eind van de oorlog komt ook het eind van de zorgeloze jeugd, van de concerten in de omliggende dorpen, van de zomernachten doorgedanst met mooie meisjes, van de jaren op het gymnasium en van alle naïeve liefdes. Zowel op Danny als op zijn vrienden wachten veel nieuwe ervaringen en kennissen. Ze gaan studeren, werken en families stichten en de tijd en de vreugde van de jeugd kunnen niet meer terugbrengen worden.

5.4 Thema

Het thema van het boek is een kritiek van de lafheid, de kleinburgerlijkheid en vooral de huichelarij van de oudere generatie, de generatie van vaders van de hoofdpersonage en zijn vrienden. Het thema is echt nauw met het grondmotief (dat in hoofdstuk 5.2 gedetailleerd wordt beschreven) verbonden – het grondmotief beschrijft de contrast tussen de generaties en het gedrag van hun leden en het thema is dan de kritiek erop gebaseerd.

Één deel van het thema vormt ook de ongeflatterde beschrijving van de daden en het gedrag van Danny. Daarvoor werd het boek in de grote mate bekritiseerd, vooral door de toenmalige officiële literaire kritiek, die door de eerlijkheid en de anti-heroïsme toegang tot de beschrijving van de gebeurtenissen erg bos werd gemaakt.

De auteur biedt een andere invalshoek dan de rest van de toenmalige literaire schepping – reële gevoelens van iemand die het eind van de oorlog doorbrengt, zijn motivatie, die niet altijd zo onbaatzuchtig is en zijn daden die niet altijd zo heldhaftig zijn.

6. Vergelijking van de motieven en zoeken naar samenhangen

6.1 Geloof

Zowel in *Kort Amerikaans* als in *De Lafaards* vinden we het motief van het geloof. Voor Danny is echter zijn katholieke geloof niet zo belangrijk deel van zijn leven en zeker heeft het geen negatieve invloed erop. Zijn relatie tot de kerk en bidden is in wezen neutraal. Na het bidden of een bezoek van de kerk heeft hij een goed gevoel – als of hij een plicht vervulde en hoeft er niet meer aan te denken.

In het geval van Eric is het helemaal iets anders. Hij groeide in de orthodoxe protestantse familie op en de plichten met het geloof verbonden werden hem als de belangrijkste gepresenteerd. Hij gelooft niet in God of hij probeert niet te geloven als een soort opstand tegen zijn vader, maar toch is hij voor God bang.

In *De Lafaards* is de kerk of meer de geestelijkheid een beetje bekritiseerd, maar die enige vermelding (Škvorecký 2005: 256) kan niet worden vergeleken met de concrete, scherpe en onkiese kritiek die we in *Kort Amerikaans* zien. De geestelijkheid en de kerk worden er vooral met het seksueel misbruik verbonden, het christelijke geloof met de huichelarij van zijn belijders.

Dit motief is niet met de oorlog verbonden, maar met de sociale situatie in de landen. In Tsjechië in de eerste helft van de twintigste eeuw radicaal overheerste de katholieke kerk²⁴, terwijl in Nederland de protestantse kerk gelijk belangrijk was²⁵. Orthodoxe gereformeerde aanhangers leefden strikt bescheiden, eenvoudig en ze ontzegden zich veel van dingen als cultuur, sport (tenminste op zondagen), dans, zang of andere uitingen van vreugde. De tucht en de discipline werden streng gevegd.

Een van de meest controversiële zaken is het verbod van de inenting. Tot nu toe bestaat een orthodoxe groep van protestanten die de vaccinatie weigeren²⁶. Ze doen dat want ze vinden de vaccinatie als de uiting van het onvoldoende vertrouwen in God en zijn plannen.

²⁴ 80% van inwoners rond het jaar 1930, bron: https://cs.wikipedia.org/wiki/Dějiny_ř%C3%ADmskokatolické_c%C3%ADrkv_e_v_Česku#C.C3.ADrkev_v_.C4.8Ceskoslovensku (laatste actualisatie 05-02-2016)

²⁵ 40,5% inwoners calvinisten tegen 38,6% katholieken in het jaar 1947, bron: <http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/imageview/VT1947B5H2/index.html> (12-03-2016)

²⁶ Bij voorbeeld inwoners van een dorp Staphorst –Huggett 1971: 94

Ziektes en catastrofes in het algemeen worden door de orthodoxe calvinisten als Godsstraffen ingezien²⁷. De broer van Eric heeft deze regel het leven gekost, maar zelfs noch door dat ongeluk kan het sterke geloof van zijn vader niet worden gebroken.

6.2 Ouders

In beide verhalen spelen de ouders een rol. De moeders zijn er altijd lieve, zorgzame schepselen die voor hun zoons alleen maar het best willen. Maar terwijl in het geval van Danny het om de kalme familie met de vriendelijke sfeer gaat, leeft de moeder en de hele familie van Eric in de schaduw van de despotische vader. In *Kort Amerikaans* is het motief van de vader echt belangrijk voor het levenslot van Eric, zoals het al gezegd werd, terwijl over de vader van Danny de lezer bijna niets weet. De rol van de moeder is nu weer wat groter in *De Lafaards*, waar ze de zorgeloosheid van Danny's leven door haar liefdevolle zorg versterkt.

6.3 Liefde / Erotiek

Erotiek en het seksuele leven hebben in *Kort Amerikaans* meer ruimte en beschrijvingen ervan zijn meer expliciet. In *De Lafaards* is het erotische verlangen van de hoofdpersoon verbonden vooral met de liefde voor Irena en met dromen over haar, terwijl in *Kort Amerikaans* het meestal om een beschrijving van concrete gebeurtenissen gaat.

De voorstellingen van Danny wordt door de lezer waarschijnlijk als gewone denkbeelden van een normale jonge man ingezien. Ze vertonen geen trekken van iets afwijkends. Hij houdt van leven, muziek en vrouwen, die hem vooral fysiek sterk aantrekken. Danny had andere opvoeding dan Eric en deze dingen neemt hij niet waar als een taboe. Eric wordt door deze dingen veel aangetrokken waarschijnlijk juist omdat ze iets verbodens zijn, iets waarover men niet spreekt – tenminste in de orthodoxe protestantse omgeving.

Danny's relatie tot vrouwen is gelijk als zijn leven – gezond, blij, open en vriendelijk, terwijl bij Eric de lezer altijd een gevoel heeft, dat het iets verrots en donker is, dat het slecht en niet normaal is – met name in de passages waarin de tors het seksuele object wordt.

²⁷ Bron: http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/kdyz-se-ockujes-neduverujes-bohu_221981.html (09-01-2012)

Deze motieven zijn wezenlijk in geen verbinding met de historische situatie waarin de verhalen zich afspelen. Danny leeft tevreden, omringd door vrienden en mooie meisjes – hoewel door zijn droomvrouw hij steeds wordt geweigerd – en we kunnen veronderstellen dat ook ingeval er geen oorlog was, zag zijn leven – wat het intieme leven en de relaties met meisjes betreft – niet zo veel anders uit. In dit opzicht is Eric ook niet door de oorlog beïnvloed. Hij moet wel onderduiken, maar zijn ongeschiktheid tot de normale relaties wordt niet alleen door de oorlog beïnvloed. Bij hem speelt de grootste rol de strenge calvinistische opvoeding, die in die tijd wel vaker was dan vandaag, maar het was helemaal niet aan de oorlog afhankelijk.

6.4 Toekomst

Wat met de oorlog in het nauwe verband is, is het motief van denken aan de toekomst en aan de tijd na de oorlog, dat we in beide romans kunnen vinden. Hoewel met de escalatie van zijn persoonlijke crisis de bevrijding en de vrede zijn voor Eric steeds minder belangrijk, wordt er vaak over de tijd na de oorlog gesproken en hij en andere personages verheugen zich erop. Eric hoopt waarschijnlijk dat het eind van de oorlog niet alleen maar de vrede zal brengen, maar ook een ander en beter leven voor hem. Dat hij misschien beroemd zal worden. ‘Als de oorlog voorbij is’ is een toverachtige benoeming voor de toekomstige tijd, wanneer alles mogelijk is en waarnaar iedereen zijn dromen stelt.

Danny lijkt niet zo enthousiast over het eind van de oorlog. Zeker is hij natuurlijk graag, dat de occupatie eindt, maar hij is meer op zichzelf gericht. Voor hem persoonlijk komt in die tijd het eind van de jeugd en van de mooiste tijdsperiode in zijn leven (of tenminste het nu erop lijkt). Hij werkt wel in de fabriek tijdens de arbeidsinzet, maar hij moet niet onderduiken zoals Eric en daarom het eind van de oorlog voor hem niet zo grote verandering betekent. Waarschijnlijk zou hij in een gelijke gemoedgesteldheid zijn ook als of de oorlog er niet was, omdat iedereen op een keer volwassen moet worden. Hij verheugt zich wel op het nieuwe leven in Praag, maar dat hangt ook niet zo veel samen met het eind van de oorlog. Enkele ding die misschien anders zoude zijn is het begin van zijn studie, dat tot nadere tijd werd uitgesteld want de Tsjechische hoge scholen werden al in november 1939 door de nazi's gesloten.

6.5 Symbool van het kunstwerk

Het belangrijke gemeenschappelijke kenmerk van beide hoofdpersonages is hun interesse voor kunst. Er mee is een gemeen motief van een voorwerp dat met het kunstwerk van beide jonge mannen samenhangt verbonden. In het geval van Danny is het de tenorsaxofoon, zijn geliefd muziekinstrument, het symbool van de jazzmuziek en een lokmiddel voor meisjes. Hij staat in tegenstelling tot de tors, het symbool van de kunstschepping van Eric. Terwijl met de saxofoon Danny in de muziekband speelt en meisjes verblindt, de tors betekent de eenzaamheid van Eric. Het laat zien zijn ongeschiktheid om een normale relatie te hebben, om van een mens echt houden, om echte vriendschappen te sluiten. Dus ook de kunstschepping van die twee jonge mannen, gerepresenteerd door die twee voorwerpen, toont het enorme verschil tussen Danny en Eric. Dit motief kunnen we ook niet in verband met de oorlog zetten.

6.6 Lafheid

Hoewel de lafheid bij de motieven niet direct benoemd wordt, ziet de lezer in beide boeken een interessante samenhang. In *De Lafaards* vormt de kritiek van de lafheid van een groep mensen een deel van het thema en is duidelijk belangrijk. Op het eerste gezicht wordt de lafheid in *Kort Amerikaans* misschien niet zo makkelijk gezien, maar toch speelt er een belangrijke rol. Eric is ook een soort lafaard, ten minste in de ogen van Elly:

“Je bent een lafaard, je bent bang voor me omdat ik leef! Daarom kruip je bij zo’n stuk gips dat haar benen niet van elkaar kan doen! Jij bent niet goed.” (Wolkers: hoofdstuk 20)

In het kader van het hele verhaal van Eric's leven wordt gezien dat Elly zeker gelijk heeft. Het leven in de eenzaamheid leidde tot de angst van andere mensen en reële emoties en Eric, hoewel hij – ten minste fysisch – een gezonde jonge man is, kan ermee niet vechten.

7. Vergelijking van het dagelijkse leven

De ontwikkeling van de historische gebeurtenissen was in Nederland en Tsjechië in hoge graad vergelijkbaar. Beide landen werden snel tot de capitulatie gedwongen, hoewel het volk vastberaden was om het land tegen de veel sterkere vijand te verdedigen. Beide landen werden een onderdeel van het Derde Rijk en het leven van de inwoners werd door Duitsers bestuurd. Ook de demografische gegevens zien gelijk eruit. Nederland had tussen 1939 en 1945 rond 8 988 000 inwoners²⁸, de Tsjechische landen rond 11 041 000²⁹. De situatie van ‘gewone’ burgers (mensen van de niet-Joodse afkomst of mensen inactief in het verzet) was in beide landen min of meer gelijk (zie hoofdstuk 2 en 3). Niettemin de houding (hoewel vaak slechts in theorie) van de bezetters tot deze twee landen verschilde. Voor Duitsers betekenden Nederlanders niet alleen de verliezende natie, maar ook de natie van de Germaanse afkomst, dus het volk met de hogere waarde volgens de Neurenbergse rassenwetten. Aan de andere kant, de naties zoals Tsjechen (of Polen of Russen, kortom de Slavische volkeren) werden door de nazi’s als minderwaardige en onrein beschouwd en daardoor tot het uitroeien bestemd. Het ging om een plan die na het vernietigen van Joden zoude volgen. Tot die tijd was voor de nazi’s belangrijker de werkkraft.

Zowel Tsjechen als Nederlanders moesten naar Duitsland gaan werken in het kader van de arbeidsinzet. Het aantal van deze mensen was ongeveer gelijk. Ten opzichte van de bovengenoemde wetten verschilden de werk- en levensomstandigheden van de dwangarbeiders:

“Omstandigheden verschilden veel. Het was afhankelijk van de afkomst, die volgens de Neurenbergse wetten, gebaseerd op een theorie van ongelijke waarde van naties, werd bepaald. Vooral mensen uit de geallieerde landen, bijv. Italianen, Hongaren, en mensen uit de verliezende naties van Germaanse afkomst, bijv. Hollanders, Belgen of Noren, leefden meestal in betere omstandigheden en werden beter behandeld, dan bijv. Roemenen, Russen of Polen. Tsjechen en Slowaken stonden op deze denkbeeldige

²⁸ Bron: <http://www.populstat.info/Europe/netherlc.htm> (laatste actualisatie 18-07-2003)

²⁹ Bron: [http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrcr/\\$File/c-4001-13.xls](http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrcr/$File/c-4001-13.xls) (13-3-2016); in deze statistiek worden de gegevens naar het huidige grondgebied van de Tsjechische republiek herberekend.

ladder ongeveer ergens in het midden.”³⁰ Dat wordt ook op meerdere plaatsen in de publicatie van Mark Spoerer *Nucené práce pod hákovým křížem* bevestigd.

In het Protectoraat zelf moesten ten minste 600 000 Tsjechen rechtstreeks voor de Duitse oorlogsindustrie werken (Spoerer 2005: 43).

Beide landen werden meestal voor de luchtaanvallen gespaard. De grote bombardementen zoals die op het Engelse en Duitse grondgebied vonden in Nederland en Tsjechië bijna nooit plaats. Echter was er altijd het gevaar dat men in de reactie op een verzetsdaad werd geëxecuteerd of als een slachtoffer van een toevallige keuze tijdens een razzia werd opgepakt en naar de gevangenis of het concentratiekamp getrokken.

Het onderwijs zat natuurlijk ook onder het strenge toezicht van de bezetters. De universiteiten in Tsjechië werden op 17 november 1939 helemaal gesloten en de regering van het Protectoraat was niet van plan de hoge scholen weer openen. Dat was een deel van ‘de finale oplossing van de Tsjechische vraag’ en de verduitsing van het Tsjechische gebied³¹. De Nederlandse universiteiten bleven open, maar studenten moesten een loyaliteitsverklaring tekenen, wat veel van hen weigerden³². Voor de weigeraars betekende dat een keuze tussen de onderduiking en de arbeidsinzet in Duitsland³³.

Het verloop van de oorlog was uit het oogpunt van het dagelijkse leven van de bevolking vergelijkbaar, misschien met uitzondering van de zogenaamde hongerwinter (d.w.z. de winter 1944 – 1945). Die trof Nederland veel zwaarder en had er veel meer slachtoffers, dan in Tsjechië waar deze winter in relatieve rust aan de gang was.

De controle van cultuur, de vrijheidsbeperkingen, het voedselgebrek, opschriften in het Duits, de dwangarbeid voor de behoeften van de bezetters, enz. – dat alles maakte een onafscheidelijke deel van het dagelijkse leven zowel in Nederland als in Tsjechië.

³⁰ Bron: http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/480371, vertaald uit het Tsjechisch door de auteur van de scriptie (26-02-2016)

³¹ Bron: <http://www.fronta.cz/dotaz/uzavreni-vysokych-skol> (laatste actualisatie 13-06-2009)

³² Bron: <http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/onderwijs/> (27-02-2016)

³³ Bron: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/achtergrond/achtergrond,verzet/studenten> (27-02-2016)

8. Synthese

Hoewel de beschrijving van de oorlogsgebeurtenissen niet het enige of het belangrijkste doel van deze romans is, leggen ze een getuigenis van de tijdsperiode af. Van de elementen die in rechte verband met de oorlog zijn voorkomen zich in de romans meestal verwijzingen naar de arbeidsinzet (Danny en zijn vrienden moeten in de vliegtuigfabriek werken) of naar de onderduiking om het werk te vermijden (dat is het geval van Eric).

Dan is er het eind van de oorlog. De hele handeling van *De Lafaards* speelt zich tijdens de laatste dagen van de oorlog, die worden er gedetailleerd en historisch accuraat (wat de gebeurtenissen in het voorbeeld voor de literaire stad Kostelec, de Tsjechische stad Náchod, betreft³⁴) beschreven. Danny is zelfs tamelijk actief tijdens de bevrijding. Behalve de historische gebeurtenissen brengt het boek een interessant inzicht op het gedrag van mensen in deze onzekere tijd en laat zien dat de geschiedenis niet zwart-wit is en mensen kunnen niet in de goede en de kwade worden gesplitst. Daarmee is ook het motief van de lafheid verbonden. Aan de andere kant, Eric is in het eind van de oorlog veel minder ingeschakeld en zijn rol is helemaal passief.

Vanuit de perspectief van de oorlog draait zich *Kort Amerikaans* om de onderduiking. Het boek laat zien hoe het leven tijdens het verbergen eruit zag, niet alleen van Eric, maar ook gedeeltelijk van Elly, die de Jodin is en wil haar leven redden. Ook in *Kort Amerikaans* worden ‘die kwade’ (de leden van NSB – De Spin of de bestuurder van de kunstacademie) niet zo negatief uitgebeeld als de officiële naoorlogse propaganda verkondigde. Dat helpt de lezer om te beseffen dat de Tweede Wereldoorlog geen gevecht van de goede en van de slechte mensen was, maar dat het vooral een grote tragedie voor alle mensen betekende.

Het leven van Danny in Kostelec ziet makkelijker eruit, maar er moet toegevoegd worden dat het dagelijkse leven tijdens de oorlog in het boek niet zo uitgebreid wordt beschreven, eigenlijk slechts in paar herinneringen. Niettemin, Danny en zijn vrienden kunnen bijvoorbeeld de jazzband hebben, hoewel de Amerikaanse muziek verboden was door de nazi's. Het klopt met een theorie dat het leven het moeilijkst was in de hoofdstad en wat makkelijker op het platteland of in kleine stadjes, zoals Kostelec (aangenomen dat

³⁴ Bron: http://hradec.idnes.cz/konec-valky-v-nachode-poznamenal-masakr-nemcu-fa5-/hradec-zpravy.aspx?c=A120507_1774302_hradec-zpravy_klu (laatste actualisatie 07-05-2012)

de literaire stad op zijn reëel voorbeeld Náchod lijkt, heeft Kostelec rond 18 500 inwoners³⁵). De lezer heeft geen vergelijking met de mate van beperkingen van de kunstschepping van Eric want hij moet zich in ieder geval onderduiken.

Een melding van de zogenaamde hongervinter vinden we slechts in *Kort Amerikaans* in hoofdstuk 19 waar Eric denkt over de oude man naar wie hij door het raam kijkt. Er wordt beschrijven hoe hij uitgeteerd is, dat hij waarschijnlijk maar een koolraap eet en dat hij met het hout spaarzaam is. In Tsjechië is niets als de hongervinter gebeurd.

Het is de vraag in hoeverre de indruk van het makkelijker leven tijdens de oorlog beïnvloed is door de zekere zorgeloosheid van Danny. Hij is dromer, hij groeit in de 'betere' familie op, heeft het niet zo slecht tijdens de bezetting. Als de verteller is Danny helemaal niet onpartijdig en de lezer moet zich beseffen dat zijn inzicht op de gebeurtenissen en zijn beschrijving van het leven tijdens de bezetting hoeft niet nauwkeurig en neutraal zijn. De indruk dat het Danny's leven niet zo moeilijk was, is dus misschien wat verkeerd. Natuurlijk ook bij Eric kunnen we aan zijn betrouwbaarheid twijfelen, maar ten minste de enorme moeilijkheid van het leven in de verberging is onbetwistbaar.

Wat de motieven die in hoofdstuk 6 werden geanalyseerd en die in de zekere vorm in beide romans kunnen worden gevonden betreft, zijn ze allen op een of andere manier met de historische of sociale achtergrond verbonden, hoewel soms indirect.

Niet in direct verband met de oorlogstoestand maar gedeeltelijk wel met de tijdsperiode en ruimte is het motief van het geloof. Door de vergelijking van de romans kan de lezer een verschil zien tussen katholieke Tsjechië en protestantse Nederland in die tijd. Het is noodzakelijk toe te voegen dat de houding van de Erics familie echt heel orthodox is en in feite niet zo verspreid. Door de calvinistische opvoeding wordt ook het motief van de relatie met ouders en het motief van liefde en erotiek in het geval van Eric beïnvloed.

De levensomgeving van Danny wordt niet door het calvinistische onderwijs en allerlei taboes beperkt, wat ook zichtbaar is (in tegenstelling tot de liefdesbetrekkingen van Eric) op zijn relaties tot andere mensen en vooral tot vrouwen. Bijna alles wat Danny tijdens

³⁵ Bron: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Náchod> (05-03-2016)

de revolutie doet, doet hij omdat hij er goed uit wil zien, vooral voor de meisjes. Daardoor worden al zijn pseudo-heroïeke daden gemotiveerd.

Twee van de motieven zijn echt nauw met de oorlogstoestand verbonden, namelijk het denken aan de toekomst en de lafheid. Het is meer dan begrijpelijk dat iedereen zich op het eind van de oorlog verheugt. Het Protectoraat Bohemen en Moravië aangemaakt door de nazi's, werd door Tsjechen "Protentokrát" genoemd (Michlová 2012: 5 en Demetz 2010: 152). Deze bijnaam, gebaseerd op de overeenkomst met de Tsjechische woord voor het protectoraat 'protektorát', betekent 'voor deze keer' en is het symbool van de hoop van Tsjechen, dat de bezetting niet voor altijd zal duren. Iedereen had deze hoop, iedereen geloofde of ten minste wilde geloven dat de toekomst iets beters zou brengen. De lafheid beschreven in *De Lafaards* laat de lezer zien een belangrijk aspect van de dagelijkse realiteit tijdens de bezetting, dat aan het eind van de oorlog culmineerde – want toen kwam het beslissende moment. De lafheid van Eric is niet met de oorlog verbonden, maar met zijn psychische gesteldheid.

De verbinding tussen de kunstrichting van de jonge mannen en de sociaal-historische achtergrond is sterker bij Danny, die aan de jazzmuziek besteedt die toen heel populair was. Het is mogelijk dat in een andere tijdsperiode hij een andere hobby zou hebben. Het symbool van de kunstschepping is weer bij Eric duidelijker met de sociale omstandigheden verbonden – de tors symboliseert de hele tragedie van het leven van Eric die door de orthodoxe protestantse opvoeding en door de levensomstandigheden (tijdens zowel de kinderjaren als de onderduiking) veroorzaakt is.

De vergelijking van het dagelijkse leven tijdens de oorlog van Danny en Eric is moeilijk. Ze komen uit twee absoluut verschillende omgevingen en levensomstandigheden en ze zijn van volledig anders aarde. Het feit dat ze allebei als ongeveer twintigjarigen tijdens de Tweede Wereldoorlog leven en onder andere hun kunstbegaafdheden proberen ontwikkelen is niet genoeg om te zeggen dat hun lot hetzelfde is of dat ze de oorlog op dezelfde manier doorleven.

In de boeken vinden we wel enkele gemeenschappelijke motieven, maar eigenlijk staan ze allen in de tegenstelling tot elkaar, zonder een verschil tussen de situatie in Tsjechië en Nederland te laten zien. Dit contrast wijst wel aan het verschil tussen Eric en Danny, maar het is geen bewijs van het verschil tussen het leven in Nederland en Tsjechië.

Conclusie

Het doel van mijn scriptie was de motieven van de romans *Kort Amerikaans* en *De Lafaards* vinden, analyseren en onderling vergelijken en dan ze in verband zetten met de historische en sociale achtergrond.

In het algemeen durf ik te zeggen dat ik dit doel vol gebracht heb. Hier wil ik graag nog eens attent maken op de subjectiviteit van de interpretatie van motieven. De motieven die ik gevonden heb en de manier waarop ze geanalyseerd werden beïnvloed zijn door mijn levens- en lezerservaringen.

Nu wil ik graag de vragen beantwoorden die in de inleiding gesteld werden.

- 1) In hoeverre was het leven van gewone – met name jonge – mensen in Nederland en in Tsjechië tijdens de Duitse bezetting vergelijkbaar?

Gebaseerd op de informatie die ik ten behoeve van deze scriptie verzameld heb, vind ik het leven van jonge mensen in Nederland en in Tsjechië vergelijkbaar in aanzienlijke mate. Het lot van beide landen en hiermee van de inwoners en hun dagelijkse leven tijdens de Tweede Wereldoorlog was gelijksoortig. Op het niveau van de twee romans – *Kort Amerikaans* en *De Lafaards* – is de vergelijking niet zo makkelijk. Zoals het al gezegd werd, de hoofdpersonages van de romans hebben de oorlog geheel anders doorleefd want ze vertegenwoordigen totaal verschillende persoonlijkheden.

- 2) Komen in romans gelijksoortige motieven voor? Zo ja, welke?

Ik heb samen zes gelijksoortige motieven gevonden en geanalyseerd. Deze motieven zijn: geloof, ouders, liefde/erotiek, toekomst, symbool van het kunstwerk en lafheid. In hoofdstuk 6 zijn ze gedetailleerd besproken.

- 3) Zijn de motieven met de historische gebeurtenissen en de sociale achtergrond verbonden?

Bij alle motieven die in de romans voorkomen kunnen we een verbinding of met de toenmalige situatie, d.w.z. met de historische gebeurtenissen, of met de sociale achtergrond vinden.

Met *De Lafaards* is het makkelijker. Met de tijdsperiode waarin de handeling speelt zich af kunnen we het motief van de jazzmuziek verbinden, omdat dit genre toen heel populair was. Daarmee is ook het motief van de bewondering van de Westerse cultuur verbonden. Direct met de oorlog hangt natuurlijk het motief van denken aan toekomst samen. Zoals het al gezegd werd, iedereen de hoop op het eind van de oorlog vestigt, wat niet verrassend is. De afbeeldingen en de kritiek van huichelarij en lafheid die een onderdeel van het thema zijn, hangen met deze dramatische tijd ook samen.

Andere motieven zoals ouders, geloof, liefde voor een droommeisje en interesse voor andere meisjes zijn door de samenleving waarin Danny leeft beïnvloed, dus door zijn sociale achtergrond.

Aan de andere kant, bij *Kort Amerikaans* is zo'n duidelijk sorteren onmogelijk. We kunnen niet een simpele lijst van de motieven maken en zien wat met wat samenhangt, want de motieven zijn onderling verbonden en ze beïnvloeden elkaar. Misschien kan ik zeggen dat het motief van de tors, respectievelijk wat het symboliseert, een soort resultaat van alle andere motieven is.

Aan het denkbeeldige begin staat het geloof – dat met de sociale achtergrond verbonden is – en de onderduiking als het gevolg van de vermijding van de arbeidsinzet, wat in recht verband met de historische situatie is. Het geloof heeft invloed op de Erics relatie met zijn ouders en brengt meerdere taboes die dan de sterke invloed hebben op het seksuele leven van Eric en op zijn paranoia. Hij is niet alleen bang voor het ontdekken van zijn schuilplaats maar ook voor de allemachtige en alziende God. Het motief van het kapsel – het zogenaamde ‘Kort Amerikaans’ model – hangt ook met de sociale achtergrond samen. Het motief van de toekomst speelt hier de gelijke rol als in *De Lafaards*.

Het motief van de tors symboliseert dan eenzaamheid van de hoofdpersonage, ongeschiktheid tot normale relaties, angst van een weigering en voorkeur aan dingen voor mensen. En zoals het al gezegd werd, zijn alle deze elementen met de toenmalige situatie (de onderduiking) of met de sociale achtergrond (de protestantse familie) verbonden.

Ik wil graag het schrijven van de scriptie kort bespreken. Wat de positieven betreft, vind ik mijn keuze van de romans goed. Ze gaan niet om hetzelfde thema maar toch hebben ze meerdere gemeenschappelijke kenmerken en motieven, wat de vergelijking makkelijker en vooral meer interessant maakt. Verder vind ik beide boeken uitstekend en ik ben blij dat ik een kans had om ze beter te leren kennen.

Tot de negatieven behoort vooral het zoeken naar geschikte bronnen. Als ik al in de inleiding heeft vermeld, wordt er veel over de holocaust, het verzet en de oorlogsgebeurtenissen zelf geschreven. Het dagelijkse leven van gewone, gemiddelde mensen wordt waarschijnlijk slechts door weinig publicaties behandeld. Het was vooral moeilijk over het ‘Nederlandse’ deel van dit weinig verspreide thema schrijven zonder de toegang tot de bibliotheken in Nederland. Ik was dus aangewezen op allerlei internetartikels, vooral van de populair-voorlichtende aarde. Onder andere was geen uitgave van *Kort Amerikaans* beschikbaar daarom ik met het e-boek heb gewerkt. Omdat de pagina’s van dit e-boek niet genummerd zijn, vermeld ik bij de citaties slechts de hoofdstuknummers.

Ik vind het thema van het dagelijkse leven tijdens de Tweede Wereldoorlog niet alleen interessant maar ook belangrijk deel van onze geschiedenis. De kennis van deze achtergrond van de oorlog helpt mensen zien dat de oorlog niet alleen maar heroïeke daden, grote slagen, winnaars en verliezers betekent, maar dat het vooral een verschrikkelijke tragedie voor iedereen zonder uitzondering is. In dit opzicht zie ik er nog een grote ruimte voor nieuwe publicaties en de verdere verspreiding van informatie.

Bibliografie

Primaire bronnen:

Škvorecký, Josef: 2005, Zbabělci. Praha: Euromedia Group k. s.

Wolkers, Jan. Kort Amerikaans [E-book] Soest: Mat-Zet BV [15-4-2015]. ISBN 978-94-609-2224-4

Secundaire bronnen:

De Jong, Louis: 1964, De bezetting 2. Amsterdam: Em. Querido's uitgeverij N.V.

Demetz, Peter: 2010, Praha ohrožená 1939-1945. Politika, kultura, vzpomínky. Praha: Mladá fronta a.s.

Engelbrecht, Wilken; Barnard, Lianne; Smolka Fruhwirtová, Lucie; Vitáčková, Martina; Brázdová Toufarová, Eva: 2015, Dějiny nizozemské a vlámské literatury. Praha: Nakladatelství Academia

Huggett, Frank Edward: 1971, The Modern Netherlands. London: Pall Mall Press Limited

Michlová, Marie: 2012, Protentokrát aneb česká každodennost 1939-1945. Řitka: Nakladatelství ČAS

Spoerer, Mark: 2005, Nucené práce pod hákovým křížem: Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939 – 1945. Praha: Argo

Van Boven, Erica; Dorleijn, Gillis: 2003, Literair mechaniek: Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten. Bussum: Uitgeverij Coutinho

Van der Horst, Han: 2005, Dějiny Nizozemska. Praha: NLN, s.r.o.

Internetbronnen:

In het Nederlands

‘De Leidse Tekenacademie’

<<http://www.arsaemula.nl/categorie/index.php?cat=informatie&id=geschiedenis&lang=nl>> (21-02-2016)

‘Biografie’

<<http://www.wolkers-fragmenten.nl/content.php?id=15>> (21-02-2016)

Verbraak: ‘Ik denk niet dat ik in mijn leven veel gemorst heb’

<<https://www.vn.nl/jan-wolkers-ik-denk-niet-dat-ik-in-mijn-leven-veel-gemorst-heb>> (laatste actualisatie 04-02-2006)

‘Jan Wolkers 1925 – 2007’

<<https://www.kb.nl/themas/nederlandse-literatuur-en-taal/schrijversalfabet/jan-wolkers-1925-2007>> (20-02-2016)

‘Bijbelse geschiedenis 2: Kaïn en Abel en afstammelingen Adam’

<<http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/mensen/27135-bijbelse-geschiedenis-2-kain-en-abel-en-afstammelingen-adam.html>> (laatste actualisatie 17-06-2015)

‘Volkstellingen 1795–1971’

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/imageview/VT1947B5H2/index.html>> (12-03-2016)

‘The Netherlands, historical demographical data of the whole country’

<<http://www.populstat.info/Europe/netherlc.htm>> (laatste actualisatie 18-07-2003)

‘Studenten en studentenverzet 1943’

<<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/achtergrond/achtergrond,verzet/studenten>> (27-02-2016)

‘Onderwijs’

<<http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/onderwijs/>> (27-02-2016)

‘Dagelijks leven’

<<http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/>> (21-04-2016)

‘Represailles’

<<http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/vrijheidsinperkingen/represailles/>> (21-04-2016)

‘Verduistering’

<<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/achtergrond/achtergrond,verduistering>> (21-04-2016)

‘Kultuurkamer’

<<http://www.tweedewereldoorlog.nl/themas/dagelijks-leven/cultuur-en-sport/kultuurkamer/>> (22-04-2016)

‘NSB, Nationaal-socialistische beweging’

<<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/achtergrond/achtergrond-nsb>> (20-02-2016)

‘Binnenlandse Strijdkrachten’

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Binnenlandse_Strijdkrachten> (laatste actualisatie 27-09-2015)

‘De hongerwinter’

<<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweedewereldoorlog/koninkrijkdernederlanden/nederland/nederland-mei-1944-mei-1945/hongerwinter>> (26-02-2016)

In het Tsjechisch

Špirit: ‘Josef ŠKVORECKÝ Prozaik, scénárista, esejista, nakladatel’

<<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=439>> (laatste actualisatie 05-01-2013)

‘Dějiny římskokatolické církve v Česku’

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Dějiny_ř%C3%ADmskokatolické_c%C3%ADrkve_v_Česku#C.C3.ADrkev_v_.C4.8Ceskoslovensku> (laatste actualisatie 05-02-2016)

Podaný: ‘Když se očkuješ, nedůvěřuješ bohu’

<http://www.tyden.cz/rubriky/zahranici/evropa/kdyz-se-ockujes-neduverujes-bohu_221981.html> (laatste actualisatie 09-01-2012)

‘Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2012, absolutní údaje’

<[http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrcr/\\$File/c-4001-13.xls](http://web.archive.org/web/20131115070451/http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/i/tab1_obyrcr/$File/c-4001-13.xls)> (13-03-2016)

Babková: ‘Jak jsme nedobrovolně sloužili říši’

<http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/480371> (26-02-2016), vertaald door de auteur van de scriptie

‘Mnichovská dohoda’

< https://cs.wikipedia.org/wiki/Mnichovská_dohoda> (laatste actualisatie 20-04-2016)

‘Uzavření vysokých škol 17. listopadu 1939’

<<http://www.fronta.cz/dotaz/uzavreni-vysokych-skol>> (laatste actualisatie 13-06-2009)

‘Protektorát Čechy a Morava’

https://cs.wikipedia.org/wiki/Protektorát_Čechy_a_Morava (laatste actualisatie 21-04-2016)

‘První stanné právo v protektorátu’

<<http://www.fronta.cz/dotaz/prvni-stanne-pravo-v-protektoratu>> (laatste actualisatie 03-04-2011)

Kapavík: ‘Přerovské povstání 1. 5. 1945’

<http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_11102.html> (laatste actualisatie 19-04-2005)

Broulík: ‘Válka v Náchodě skončila masakrem Němců po zbytečné přestřelce’

<http://hradec.idnes.cz/konec-valky-v-nachode-poznamenal-masakr-nemcu-fa5-/hradec-zpravy.aspx?c=A120507_1774302_hradec-zpravy_klu> (07-05-2012)

Dolejší: ‘Evropa už slavila mír, u Slivice zněly poslední výstřely války’

<<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1524306-evropa-uz-slavila-mir-u-slivice-znely-posledni-vystrely-valky>> (laatste actualisatie 11-05-2015)

‘Náchod’

<<https://cs.wikipedia.org/wiki/Náchod>> (05-03-2016)